

A CSALÁDI, HÁZASSÁGI VISZONYOK FEJLŐDÉSTENDENCIÁI
A MAI MAGYAR TÁRSADALOMBAN

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

A témát kijelölte: DR. HORUCZI LÁSZLÓ tanszékvezető
egyetemi docens

Írta és a Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karához benyújtotta: MÉSZÁROS JÁNOSNÉ,
SCHNEIDER KLÁRA

SZEGED, 1980.

Doktori értekezésemet DR. HORUCZI LÁSZLÓ
tanszékvezető egyetemi docens vezetésével
készítettem, akinek dolgozatom tárgyköré-
nek kijelöléséért, valamint messzemenő tá-
mogatásáért e helyen is köszönetet mondok.

I. BEVEZETÉS

Napjainkban a szociológusok, jogászok, a társadalomtudományokkal foglalkozók kitüntetett figyelemmel fordulnak a család intézménye felé. A jelenség indokolt, hiszen az utóbbi 30 év során világszerte tapasztalható a párkapcsolatok elbizonytalanodása, az európai kultúrájú társadalmakban pedig mindenütt nőtt a válások száma. A családszociológusok egy csoportja a válságtüneteket felsorakoztatva - a gyakori válás, a különélés, a külső kapcsolatok titkolt, vagy nyílt keresése és fenntartása - a házasság világválságát hangoztatja. A riadalom - úgy tűnik - indokolt: a válások száma a világon az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban a legmagasabb. Ezt követi Svédország, az NSZK, Hollandia és Magyarország.

A probléma azonban rendkívül összetett, mely önmagában egyetlen mutatóval sem jellemezhető. A válságtünetek értelmezésében nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat a terheket, amelyeket az európai kultúrájú társadalmakhoz való alkalmazkodás ró az emberpárra anélkül, hogy ezzel a személyiség teherbíróképessége lépést tudna tartani.

A családdal kapcsolatos problémakör komplex megítélése csakis a történeti fejlődés talaján végezhető el. Marx és Engels megfogalmazása a családról: "Az emberek, akik saját életüket naponként újratermelik, kezdenek más embe-

reket termelni, szaporodni - a férfi és nő, szülők és gyermekek közötti viszony, a család." /1/

A család történeti jelenség. Formáját a mindenkori uralkodó társadalmi-gazdasági viszonyok határozzák meg. A családi kapcsolatok a társadalmi-gazdasági, politikai, erkölcsi viszonyokkal együtt fejlődnek. A család az elsődleges közvetítő láncszem az egyén és a társadalom között. A család társadalmi szerepe a társadalmi-gazdasági fejlődéssel együtt változik. Szakszerűen fogalmazza meg ezt Kulcsár Kálmán az alábbiakban: "a család valamilyen funkciót vagy funkciók sokaságát teljesít, egyrészt az egyén számára, másrészt pedig - miután minden csoport közvetítő láncszemet jelent az egyén és a társadalom viszonyában, még akkor is, ha tudjuk, hogy az egyén és a társadalom alapvetően nem fogható fel két egymással szembenálló antipólusként - a család a társadalom számára is el lát bizonyos funkciókat." /2/

Ugyancsak a család lényeges jegyére utal Morgan, amikor az alábbiakat írja: "A család, az aktív elem; sohasem stacionárius, hanem alacsonyabb formából magasabb formába halad előre abban a mértékben, ahogy a társadalom alacsonyabb fokról magasabb fokra fejlődik." /3/

A család belső élete funkcionális jellegű, és funkcióival kapcsolódik a társadalmi környezethez. A társadalom viszonyai hatnak a családra strukturálisan és ezen keresztül alakítják a belső életét és külső viszonylatában kialakuló

funkcióit. A család funkciói a társadalom által meghatározottan változnak.

A család társadalmi jelentősége különösen megnyilvánul a nemi kapcsolatok rendezésében, a gyermek világrahozatalában és a nevelésében.

A gyermek a családban születik, itt megy végbe az emberré válás szocializációs folyamata. A család megadja a gyermeknek a gondozást, biztosítja azokat a hatásokat, amelyek a személyiség fejlődéséhez szükségesek. A család nevelő szerepe mindig társadalmi, annak a társadalomnak a jellege határozza meg, amelyben a család él. A család nevelő funkciójában nem következett be lényeges változás a szocialista viszonyok alapján sem. Kétségtelen azonban, hogy a család a szocialista társadalom követelményével együttjáró sokoldalú nevelési funkcióját már nem tudja teljesen ellátni. Míg régebben a gyermekek minden irányú nevelése elsődlegesen szülői kötelesség volt, a tudomány és a kultúra fokozódó fejlődése következtében a művelődés egyre fokozódó mértékben a társadalom feladatává lesz. Mindez nem csökkenti a család nevelési funkcióját, sőt bizonyos területeken - pl. a szokások kialakításában - hangsúlyozottabbá teszi. Erre hívta fel a figyelmet Kádár János elvtárs az MSZMP XII. kongresszusán, a vitaösszefoglaló beszédében: "A fiatalokról szólva, hangsúlyoznunk kell a család nagy szerepét. Legalább azt az egyet kérjük a szülőktől: ne tegyék tönkre a saját gyermeküket azzal, hogy mindent, amit sze-

me-szája megkiván, kétszeresen is megadnak neki, de még az elemi, kis kötelességek teljesítését sem várják el tőle." /4/

A család jelentősége a megszületett ember társadalmi lényké formálásában jelentős, a szocializálás folyamatából azonban egyre nagyobb részt vállal a társadalom is. A társadalom bekapcsolódása a szocializálás folyamatába nem csökkenti a család jelentőségét. A család szerepe érzelmi, jellemformáló nevelés.

A család nemcsak a gyermeket formálja személyiséggé, hanem ellenőrzi és irányítja a családtagok magatartását. Fontos funkciót lát el a társadalom számára azáltal, hogy megteremt az egyén személyes érzelmi biztonságához és stabilitásához szükséges feltételeket. Az ember társas lény, a társas együttélésre, társzükséglet kielégítésére legalkalmasabb a család. Olyan emberi kapcsolatot, ahol az ember elfogadtatja önmagát. Az egyén a család érzelmi stabilitást biztosító funkciója által válik a társadalom kiegyensúlyozott tagjává.

Az MSZMP XII. kongresszusán a család és az ezzel kapcsolatos nevelési funkciók a hozzászólásokban is megfogalmazódtak. Gubl Lászlóné a következőket hangsúlyozta: "Jóllehet a nevelésben az iskolának a fő szerep, mégsem vállalhatja magára a család és a társadalmi környezet felelősségét. - A családi nevelés hiányosságát jellemezve azt mondhatom: nem elég okosan szeretjük gyerekeinket... Minden eszközzel erősíteni kell az iskolai nevelést segítő, azal összhangban

álló pozitív társadalmi hatásokat." /5/

A család jelentős a társadalom szempontjából a kulturális és szabadidő felhasználásán keresztül is. Kulturális légkörre erőteljesen kihat a gyermek további életsorára, művelődési igényeire és szokásaira, a szabadidő eltöltésének különböző formáira.

Ellátja a beteg és idős családtagokat, bár ezek a feladatok lényeges változáson mentek át a szocialista társadalomban. A széleskörűen kiterjedt társadalombiztosítás, a nyugdíjrendszer a gondoskodást jelentős mértékben a társadalomra hárította, ez azonban nem szüntette meg a család ilyen vonatkozású szerepét. Az MSZMP XII. kongresszusa körvonalazza a család szerepét az idősekről való gondoskodásban is. "Társadalmunk nagy erőfeszítéseket tesz, hogy megfelelően gondoskodjék azokról az idős emberekről, akik az elmúlt évtizedekben becsületos munkájukkal hozzájárultak a szocializmus építéséhez. Nyugdíjrendszerünk, az egészségügyi és a szociális ellátás megadja nekik az alapvető létbiztonságot, de nem pótolja, nem pótolhatja családjuk, gyermekeik figyelmét és segítségét. Az idősekről társadalmunknak és a családoknak együttesen kell gondoskodnunk. A VI. ötéves terv időszakában fel kell emelni az alacsony nyugdíjakat. Fejleszteni kell az idős emberek életét könnyítő szociális intézményeket." /6/

A család társadalmi-gazdasági funkciója a család termelői tevékenységét, továbbá fogyasztását jelenti. A termelői tevékenység napjainkban háttérbe szorult. A családok legna-

gyobb része családi keretekben nem termel, csupán kisebb része folytat termelést /pl. háztáji gazdaság, magánkisipar/, ez azonban más jelentőségű, mint a régi kis magántulajdonos család tevékenysége, amely termelési egysége is volt. A termelési funkció - amely háttérbe szorul - teret enged más funkcióknak, lehetőséget nyújt a pihenésre, művelődésre, az érzelmi közösség tartalmasabb kibontakoztatására. A család leginkább jövedelmi közösség, melynek fő területe a fogyasztás. Az egy főre jutó jövedelem igen fontos nemcsak a család életében, hanem a család és a társadalom kapcsolatában is. Közrehat a család helyének meghatározásában a társadalom struktúrájában, befolyásolja lehetőségeit a különböző társadalmi szolgáltatások igénybevételében, behatárolja a család kulturális és szórakozási lehetőségeit.

A szocialista társadalomra jellemző, hogy egyre több funkciót vállal magára és ezzel lehetővé teszi a család más feladatainak jobb ellátását. A család társadalmi szerepének, funkcióinak megváltozása természetesen hat a család életformájára: pl. a nők munkábaállása a családon belül annak belső szerkezetét és feladatát alapvetően megváltoztatta. A hagyományos szereposztás - a férj az eltartó, a család ura; a nő csak anya, csak háziasszony - tarthatatlanná vált. Ez is oka, hogy a szerepkonfliktusok gyakran fajulnak végzetessé. A társadalom fejlődésével az egyén viszonya /és a nő viszonya is/ a társadalomhoz differenciálódik, az egyén egyre több kötetléken keresztül kapcsolódik

a társadalomhoz, a család közvetítő szerepe mégis kiemelkedő.

A mai ember nem táplál hamis illúziókat a házassággal kapcsolatban. A házasság az élet egyik lehetséges formája. Dr. Lukács Tibor írja: "Szerelem, házasság, család" című könyvében: "A házasság nem kikötő, nem rendeltetés, nem sors, nem a férfiélet háttéré, a női lét tartalma. A házasság csak olyan lehet, amilyené teszik azok az emberek, akik élik. A házasság nem valami egyszer s mindenkorra meglevő állapot, amihez az egyes embernek csak alkalmazkodnia kell, hanem egy mindig újonnan teljesítendő feladat." /7/

A családszociológusok a válságtünetek egyikének a válások számszerű növekedését tekintik. A válás azonban nem minden esetben jelent az egyén számára végleges magányt, hiszen hazánkban pl. az elváltak többsége 5 éven belül új házasságot köt. Nyugaton viszont a férfiak és nők egyre nagyobb része kíván tartósan egyedül élni. Az USA statisztikai adatai szerint 215 millió amerikai közül 15,5 millió él egyedül. /8/ A növekedés üteme is elgondolkodtató; a 35 éven aluli magányos amerikaiak száma 1970 és 1977. között 137 %-kal /9/ emelkedett. Kialakult a "singles", az egyedüliek mozgalma és természetesen a benne rejlő üzleti lehetőségek sem maradtak kiaknázatlanul. A nagyvárosokban sorra épülnek az úgynevezett "singles házak", az egyedülállóknak saját vendéglők, bárjaik, klubjaik vannak. A szuper marketek egy-személyes feliratú készételeket, konzerveket árúsítanak.

Kanadában születőben van a "posztmodern" /10/ család, melynek alapvető eleme már nem az anyai szeretet, hanem az erotika. Hirdeti, hogy a kiscsalád felbomlik és átadja helyét a szabadon szövetkező párnak, mely gyermekét is csak serdülőkorukig neveli és nincsenek szorosabb kapcsolatai a rokonsággal, szomszédokkal, barátokkal.

Franciaországban a párok házasság helyett az "együttlakást" választják, melyeknek csak egy része végződik házassággal, s az is csak akkor, amikor már van egy-két gyermek. A szokást a törvény is szentesítette. Megszüntetett minden különbséget házaspárok és együttélők között. /11/

Hazánkban a nyílt házasság az, amelyben a szociológusok egy része kiteljesedni látja a jövő házasságát. A nyílt házasság jellemzői: a függetlenség, a személyiségfejlődés, az egyéni szabadság, a kölcsönös bizalom és a nem titkolt külső kapcsolatok. Az elmélet igen tetszetős, azonban sok ponton vitatható. Nehéz lenne a sokféleségből a jövőre vonatkozóan állást foglalni. Engels "A család, a magántulajdon és az állam eredete" című könyvében optimistának mutatkozott: /12/ Minthogy a monogám család tökéletesedett a civilizáció kezdete óta, méghezzá igen észrevehetően, a modern korban ezért legalábbis sejthető, hogy további tökéletesedésre is képes, míg csak a két nem egyenlősége meg nem valósul. Ha a távoli jövőben a monogám család nem lenne képes betölteni a társadalom igényeit, akkor lehetetlen előre megmondani, milyen természetű lesz az, amely követni fogja.

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy a mai magyar családviszonyok néhány jellemzőjét felvázoljuk. Az elmondottakon túl ezt indokolja, hogy az MSZMP KB Politikai Bizottsága határozata népesedési helyzetünkről, népesedéspolitikai feladatainkról /1973. február/ ráirányította a figyelmet a család, születés, családnagyság kérdéseire.

A népesedéspolitikai eszközök célja a kívánatosnak ítélt születésszám elérése. A népesedéspolitikai intézkedések során két alapelv érvényesült:

- a kívánt gyermekszám elérése a gyermeknevelés terheinek csökkentésével, szociális és egyéb társadalmi támogatással a családok ösztönzése,
- a közvetett juttatások növelése mellett a közvetlen pénzbeni juttatások járuljanak hozzá a gyermekek felnevelési költségeihez.

Társadalmunk gazdasági, szociális eszközökkel támogatja a családot: családi pótlék, gyermekgondozási segély, gyermekintézményi hálózatának bővítése, dolgozók lakásépítési támogatása. A család támogatása azonban nem korlátozódik kizárólagosan a gazdasági eszközökre, ehhez családvédelmi és egészségpolitikai eszközök párosulnak.

Az MSZMP KB a népesedéspolitikai célkitűzésekkel összhangban a feladatokat is meghatározta:

- gazdasági, szociális téren; gyermekgondozási segély emelése, családi pótlék emelése, többgyermekesek soraon kívüli lakáshoz juttatása, gyermekintézmények férőhelyei-

nek fejlesztése, árellenőrzés a gyermekellátási cikkek területén,

- egészségügyi téren; korszerű családtervezési módszerek, eszközök ismertetése, stb.,
- erkölcsi, tudati befolyásolás terén; a család intézményeinek védelme és erősítése, anya-, gyermekvédelem, család támogatása.

Az MSZMP KB meghatározza a tömegpolitika feladatait.

"A népesedéssel kapcsolatos tömegpolitikai munka feleljen meg a szocialista világnézetnek, erkölcsi felfogásnak. A család, a nő, a gyermek kultusza nem jogain konzervatív nézetek felelevenítésére. Vissza kell utasítani a népesedés problémájának nacionalista vallás-erkölcsi alapon való megközelítését, a maradi előítéleteket. Ki kell szorítani a közfelfogásból az anya, a család, a nő eszményét kikezdő kispolgári, cinikus nézeteket, bántó megkülönböztetéseket, de a karitatív hangvételnek sincs helye. Az egoizmus, a tartalmatlan életmód, a céltalan kényelemszeretet legyen gúny, bírálat tárgya. A család, a gyermeket szülő és nevelő dolgozó anya legyen eszménykép, és kapja meg a társadalom minden irányú megbecsülését." /13/

Jelentős szerepe van a család nagyságának alakulásában a tudati tényezőknek. A családok, különösen a nagycsaládok megítélése ma még problematikus. A sokgyermekes szülők a társadalom részéről nem kapják meg a megfelelő megbecsülést. A terhes nők a hétköznapi életben sokszor hátrányos helyzetbe kerülnek.

A jelen vizsgálat célja annak bemutatása, hogy a család szerepe hogyan változott a mai magyar társadalomban. Összehasonlításként áttekintjük a két világháború közötti időszak családi, házassági viszonyait. Vizsgáljuk azt, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok változásával hogyan függ össze az aktív keresők száma, nemek szerinti aránya, hogyan alakul a népesség száma, területi eloszlása, társadalmi-gazdasági viszonyok változása hogyan hat a családi viszonyokra. Elemezzük a házasságkötés trendjét, a falusi és városi népesség házasságkötési mozgalmát. A család válságaival kapcsolatos nézeteket és azt, hogy a statisztikai mutatók mennyiben támasztják alá a házas, nőtlen, hajadon, özvegy, elvált, népesség trendszámának alakulását. Felmérjük, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok változása befolyásolja-e a házasságkötési életkor alakulását.

Értékeljük a válások számának és arányának változását, összehasonlítjuk a válások megoszlását az osztály- és rétegtagozódás szerint. Vizsgáljuk, hogy befolyásolja-e a válások gyakoriságát a gyermekek száma, és a házasság fennállásának ideje.

Vizsgáljuk, hogy mi a jellemző a születések számának és arányának alakulására, hogy a népesedéspolitikai intézkedések milyen hatást gyakorolnak azok alakulására. Vizsgáljuk, hogy a családok összetételében milyen változások történtek, hogyan alakult a család nagysága, mi befolyásolja a családnagyság alakulását.

A vizsgálat célja a viszonyok jobb megismerése.

A vizsgálat módszereként az etika kategóriáit használtuk fel és a szociológia segítségével feldolgoztuk és analizáltuk a statisztikai adatokat.

II. Magyarországi családi és házassági
viszonyok alakulása
a két világháború között

1. Magyarország társadalmi-gazdasági viszonyai

Ipar fejlődése és szerkezeti változásai

Az I. világháborút követő negyedszázad folyamán rendkívül mérsékelt gazdasági növekedés korszakában az ipar vált a fejlődés legfőbb tényezőjévé. Ezt mozdította elő az állami önállóság megvalósulása nyomán bevezetett ipari elzárkózás és önellátási törekvés, amely a válság nyomán megerősödött, majd a háborús készülődés révén újabb lendületet nyert. A hadigazdaság keretében az ipar fejlesztésére minden addigitt meghaladó erőfeszítéseket tettek. A fejlődés kiélezetten ciklikus volt, súlyos visszaesések, hosszan elhúzódó pangási periódusok szakították meg, s a felfutás éveit rövidre korlátozódtak. A hadigazdaság keretében bekövetkező fellendülés pedig kiélezetten egyoldalú volt, és egyes ipari ágazatok hanyatlásával járt együtt.

A kohászat és vas-fémipari ágazatokban a két évtizedes stagnálás után a hadigazdaság éveiben következett be jelentősebb növekedés.

A bázisiparok fejlődésének egyik legjelentősebb mozzanatát a villamosenergia termelés fellendülése képezte.

Sajátos fejlődési utat tett meg a gépipar. A tőkebefektetések elégtelensége miatt, a szűk piacok folytán a magyar

gépipar nem tudott bekapcsolódni a gépgyártás átalakulásának nemzetközi folyamatába.

A korszerű technikára alapozott modern tömegtermelés csupán az elektrotechnikai ipar egyes ágazataiban tudott lépést tartani a világszinvonallal. Gyors térhódítását mutatja, hogy 1938-ban a gépipar termelésének 30 %-át az elektrotechnikai ipar adta.

A vegyiparban sem sikerült kialakítani az új lehetőségekhez igazodó gyártási struktúrát. Az iparág fejlesztését egyetlen nagyobb vállalkozás mozditotta elő; az 1928-ban a Péti Nitrogénművek felépítésére létrejött szerződés, kiemondottan katonai céllal. A válság éveiben üzembehelyezett gyár, kapacitását kétharmadrészben tudta kihasználni. A harmincas évek közepére a háborús készülődés burkolt formái már konjunktúrát teremtettek a vegyiparban. /14/

A fogyasztási iparoknál /textil-, papir-, bőripar/ fejlődés figyelhető meg. A két világháború közötti években érvényesülő piaci elzárkózás kedvező, még a nagy válságtól is alig megzavart konjunktúrát eredményezett. A háború közötti évek leggyorsabban fejlődő iparága a textilipar volt. Az élelmezési ipar mindvégig hanyatló tendenciát mutat. Összességében, a két világháború között a magyar ipar és gazdaság műszaki színvonalának fejlődése egészében rendkívül lelassult, lényegében - egy-két ágazattól eltekintve - stagnált, s lemaradt a nemzetközi technikai előrehaladás mögött.

A gyáripar termelése 1913-hoz viszonyítva 1938-ra 28 %
kal emelkedett, az ipar növekedési üteme évente azonban
alig több, mint 1 % volt. /15/

Hazánk ipari elmaradottságának felszámolása terén a ter-
melés növekedése, újabb ágazatok kiépülése, vagy fejlődé-
se ellenére sem születtek nagy eredmények: sőt, a legtöbb
európai országgal szemben korábban is fennálló lemaradás
még fokozódott.

Mezőgazdaság fejlődése

A mezőgazdasági termelésnél a béketermelésre való áttérés
közel sem jelentkezik olyan bonyolult feladatként, mint az
iparban. Az 1920-as évektől a mezőgazdaság fejlődésének fel-
tételi jelentősen javultak. A külső piacok bővültek. Ja-
vult a helyzet a hitelviszonyok területén is. A hitel le-
hetővé tette a mezőgazdaság bizonyos fokú fejlesztését, nőtt
a gépesítés és a műtrágyahasználat. Emelkedtek a termésred-
mények, termésátlagok. Kedvezőtlen volt viszont az állatte-
nyésztés. 1933 után továbbra is kedvező feltételei vannak a
mezőgazdaság fejlődésének, ami a piacviszonyokkal magyaráz-
ható. A mezőgazdaság gépesítése ennek ellenére nem megfelelő
ütemben haladt előre, sőt a válság éveiben átmeneti vissza-
esés következett be, amely az olcsó munkaerőnek tulajdonít-
ható.

A nemzeti jövedelem 1913-hoz viszonyítva a - konjunktúra-
lis csúcsponton - 1929-ben 10 %-kal volt magasabb. A be-

következő válság nyomán 1933-ban a nemzeti jövedelem az 1929. évi 53 %-ára esett vissza. A válságból való kilábalás eredményeként a nemzeti jövedelem 1935-36-ra, az 1929. évinek 63 %-a, 1937-38-ban pedig 78 %-a. /16/

A két világháború között a világszerte jellemző gazdasági fellendülést válság szakítja meg. Magyarország a nemzetközi ranglistán a leggyengébb fejlődési eredményt elért országok csoportjába tartozott.

A magyar társadalom szerkezete

A két világháború közötti időszakban az alapvető osztálystruktúra visszaállításában a földjét visszanyert arisztokrácia hatalmas birtokaival, jövedelmeivel, tradicionális vezető funkciójával kiemelkedő szerepet játszott a magyar társadalomban.

Jelentősen megerősödtek a nagytőke vezető csoportjainak gazdasági és politikai pozíciói, bár a gyárpar, a bankok tulajdonosai és az ipari monopolizációk számszerűségükben a társadalmi összlétszám elenyésző hányadát alkották. Az arisztokráciához kapcsolódott a középbirtokosok rétege, mely magatartásában konzervatív, haladásellenes és szélső jobboldali politika bázisát képező réteg volt. A kispolgárság súlya a korabeli társadalomban igen jelentős, amely részben a gazdasági elmaradottság, a fejletlenebb termelési formák konzerválódásának következménye volt.

A proletariátus legszámosabb rétegét az agrárproletariátus képezte. Ide tartozott egyrészt a gazdasági cselédség, és a másik nagy csoport, a mezőgazdasági munkások. A háború előtti nagy munkalehetőségek - a közmunkák - megszűntek, a tömeges kivándorlásra sem volt már lehetőségük, így nagy részük munka nélkül tengődött. A proletariátus további rétegeit a városokban találjuk. A gyári munkásságon belül a létszám növekedése mellett elsősorban a munkáosztály szerkezetében bekövetkezett változások jelentősek, amelyek az ipar szerkezeti változásával függték össze. Lényeges jellemző a női munkaerő arányának növekedése a termelésben. A női munka térhódítása egyben a tanulatlan munkaerő és a betanított munka növekedését eredményezte az iparban. A magyar viszonyokra is érvényes Lenin megállapítása: "A tőke legszívesebben ezek közül a nők közül toborozza bedolgozó munkásait, akik készek arra, hogy iszonyúan alacsony bérért hozzákeressenek maguknak és családjuknak a betevő falatra." /17/

A korszak legszembetűnőbb vonása a tömeges munkanélküliség volt, ez 1920-ban 80 ezer munkást érintett, de 1933-ban már minden harmadik munkás munkanélküli.

2. A népesség növekedése, területi és nemek szerinti megoszlása

A két világháború között nem volt tudatosan irányított, átgondolt családtervezési koncepció, melyet az alábbi adatok is szemléltetően bizonyítanak.

1. tábla

A népesség száma és növekedése /18/

Időpont	Népesség száma ezer főben	Tényleges szaporodás ezer fő	Növekedés %-ban
1910	7.612	-	-
1920	7.987	375	4,9
1930	8.685	698	8,7
1941	9.316	631	7,3

A növekedés üteme közepes. 1920-ban a népesség számára és növekedésére az I. világháború és következményei hatottak, de kedvezőtlenül játszott közre a magas csecsemőhalandóság és az 1918-as járvány.

1920-30 között a népesség számának évi növekedési üteme 0,9 % volt, amely már kedvezőbb, míg az 1930-41 közötti növekedés évi 0,7 %-a valamivel kedvezőtlenebb.

A népesség területi megoszlását - és ezek változásait - Budapesten, valamint a város és falu szerinti bontásban is vizsgálhatjuk.

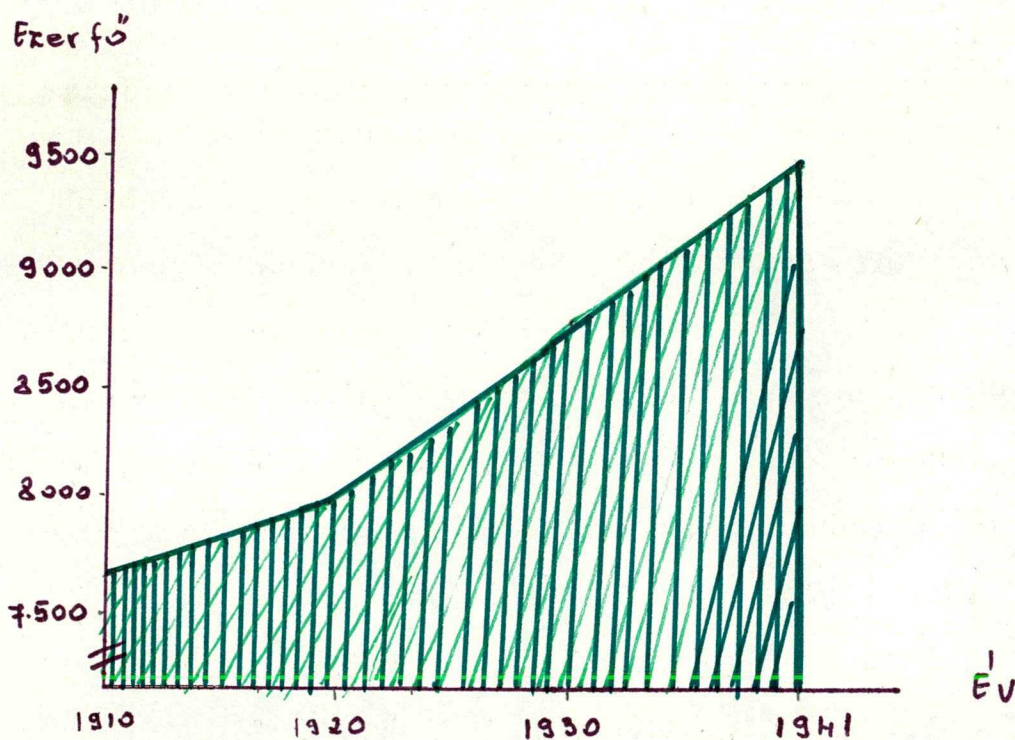
2. tábla

A népesség területi megoszlása /19/

Év	Népesség ezer fő	E b b ő l		
		Budapest ezer fő	Többi város ezer fő	Falu ezer fő
1910	7.612	1.110	1.493	5.009
1920	7.987	1.232	1.591	5.164
1930	8.685	1.443	1.707	5.535
1941	9.316	1.713	1.858	5.745

A százalékos megoszlást az 1. ábra szemlélteti.

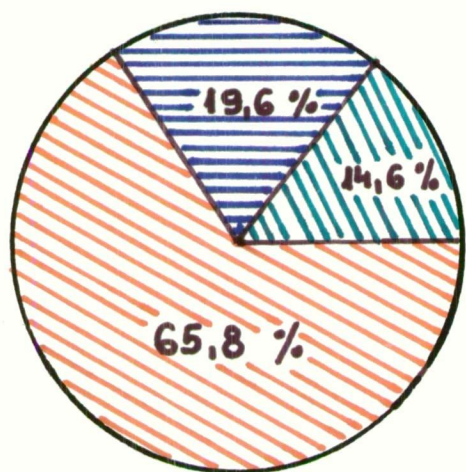
A népesség számának alakulása

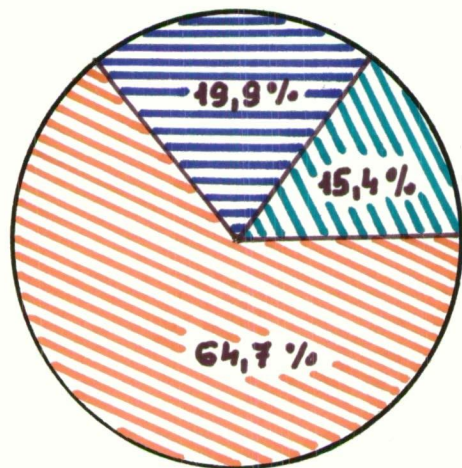
1. ábra

Népesség százalékos megoszlása

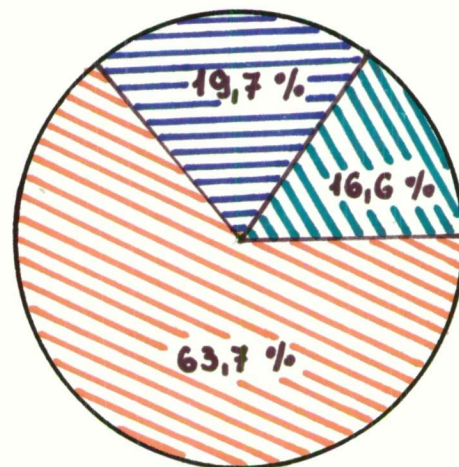
1910-1941.

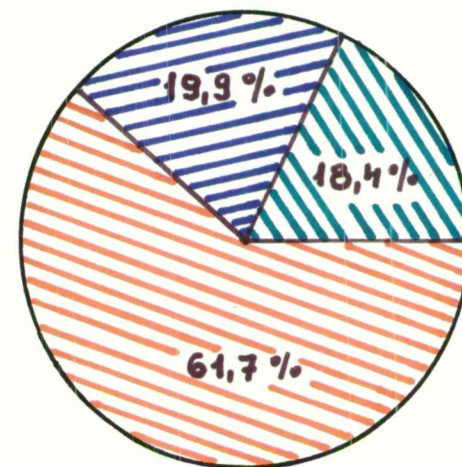
1910

1920

1930

1941

Budapest

Többi város Falu

A két világháború között a népesség területi megoszlása lényegesen nem változott. 1910-től 1941-ig a falusi lakosság részaránya 4 %-kal csökkent, a városi nem változott, a budapesti lakosság száma nőtt.

A falusi lakosságra elszívó hatást a főváros gyakorolt.

3. tábla

A népesség nemek szerinti megoszlása /20/

Év	Népesség ezer fő	Férfi ezer fő	Nő	Ezer férfire jutó nő
1910	7.612	3.792	3.820	1.007
1920	7.987	3.874	4.113	1.062
1930	8.685	4.248	4.437	1.044
1941	9.316	4.561	4.755	1.043

A nőtöbblet állandó jelenség. Az 1910-es arányt a kivándorlás, az 1920-ast a háború befolyásolta.

A nemek aránya azonban nem egyforma az ország egész területén. 1920-ban az 1000 férfire jutó nők száma városokban 1.088, falvakban 1.048, 1930-ban városokban 1.107, falvakban 1.015 fő. A városi lakosság nagyobb része nő, ebben közrejátszik a bevándorlás a városba, ahol a nők könnyebben kapnak munkát. Közrejátszik részben az eltérő kor megoszlás. A városokban magasabb a felnőtt és az öregkorúak aránya, mint falun és ezekben a korcsoportokban is több a nő.

4. tábla

Házasságkötés alakulása 1913-1942-ig /21/

Év	Száma ezer fő	1000 főre jutó	Év	Száma ezer fő	1000 főre jutó
1913	172	9,2	1931	76	8,8
1914	58	7,3	1932	71	8,1
1915	27	3,4	1933	73	8,3
1916	28	3,6	1934	79	8,9
1917	35	4,4	1935	76	8,5
1918	59	7,6	1936	77	8,6
1919	161	20,4	1937	80	8,9
1920	104	13,1	1938	74	8,2
1921	93	11,6	1939	80	8,8
1922	88	10,8	1940	72	7,8
1923	79	9,6	1941	79	8,5
1924	75	9,1	1942	73	7,8
1925	74	8,9			
1926	77	9,2			
1927	77	9,1			
1928	80	9,3			
1929	79	9,1			
1930	78	9,0			

3. Házasságkötés alakulása

Nilyen hatása volt a társadalmi-gazdasági viszonyoknak a házasságkötésre?

A 4. tábla alapján, 1913-hoz viszonyítva a házasságkötés mélypontja 1915-ben volt 3,4 %-kel.

A házasságkötések aránya jól szemlélteti a háború és következményeinek hatását. A háború után a házasságkötések száma emelkedik. A házasságkötésre jelentős befolyással van a gazdasági helyzet és annak alakulása.

A gazdasági konjunktúrára vagy dekonjunktúrára a házasságkötések száma érzékenyen reagál az ipari államokban.

/Pl. jól látszik az Amerikai Egyesült Államok házasságkötési arányának ingadozása a két világháború közötti gazdasági fellendülés és válság hatására./

Ugyanakkor a gazdasági konjunktúrára vagy dekonjunktúrára a mezőgazdasági államokban alig lehet következtetni a házasságkötések arányszámaiból. Ez azzal indokolható, hogy a mezőgazdasági termelés kényszergazdálkodás jellegű, ezért az áralakulásra csak elkésve, vagy alig reagál. A házasság bár sajátos törvényszerűségek alapján mozog, mégsem független a társadalmi környezettől. Jól érzékelteti a polgári család alapját Marx és Engels "Mi a jelenlegi, a polgári család alapja? A tőke, a magánszerzés. Teljesen kifejlett alakban ez a család csak a burzsoázia számára létezik, de kiegészítői a proletár kényszerű családtalansága és a nyilvános prostitúció." /22/

Az egyén viselkedése mindenkor függvénye a természeti törvényszerűségnek, a gazdasági szabályozásnak és a társadalmi törvényeknek. Jelentősek a társadalmi törvények közül a házasság keletkezésével, megszűnésével kapcsolatos törvények, miután ekkor a házasságkötés a család létesítésének legáltalánosabb formája. A két világháború közötti időszakban a házasságkötést az 1894. évi házasságjogi törvény szabályozta. Ebben kidomberodott a vagyon védelme és a szülői hatalom. Az ennek érdekében magasán tartott nagykorúság - 24 éves kor - hátráltatta a házasságkötést és a szülők beleszólási jogát hosszú időre biztosította. A házasságkötési törvény nem egyformán érintette a fiatalokat, hiszen:

- a felsőoktatási intézményben tanuló fiatalokat alig érintette,
- az ipari és a mezőgazdasági proletariátus házasságkötési kedvét a kereseti lehetőségek befolyásolták elsősorban,
- viszont a birtokos parasztságot és a tőkésosztályt érzékenyen érintette, hiszen a vagyon öröklési rendje elsődlegesen befolyásolta a házasságkötésüket.

A 15 éven felüli nők korcsoport és családi állapot szerinti megoszlása

Az 1930-as népszámlálási adatok alapján a 15 éven felüli nők korcsoport és családi állapot szerinti megoszlását az 5. tábla mutatja be.

A házas nők aránya a maximumot 30-40 életév között érte el. A 20-24 éves korcsoportban a házas nők aránya 47,5 %, amely alacsony, feltételezhetően a már említett házasságjogi törvény alapján.

5. tábla

A 15 éves és idősebb nők családi állapot
és korcsoport szerinti százalékos megoszlása
1930-ban /23/

Korcsoport	C s a l á d i á l l a p o t				Összes
	hazadon	házas	özvegy	elvált	
15-19	90,9	9	0,05	0,05	100
20-24	51,5	47,5	0,5	0,5	100
25-29	24,5	72,6	1,5	1,4	100
30-34	14,9	79,8	3,3	2	100
35-39	10,9	79	8	2,1	100
40-44	8,3	75,7	14,1	1,9	100
45-49	6,3	73,3	18,8	1,6	100
50-59	5,5	67,1	26,2	1,2	100
60-69	4,6	49,7	45	0,7	100
70-79	4,5	26,6	69	0,4	100
80-	3,6	10,1	86,1	0,2	100

A városi és falusi népesség házasságkötési mozgalma /24/

6. tábla

A városi és falusi népesség házasságkötési mozgalma

	1920	1925	1930	1935	1941
Magyarország					
Összesen:	13,1	9	9	8,5	8,5
Ebből:					
Budapest	12,6	10,1	10,8	11,3	11,6
Városok	12,4	8,3	8,4	8,2	8,3
Községek, falvak	13,2	8,9	8,8	8,1	8

A házasságkötési arányszámok eltérése város és falu vonatkozásában jelentős. Tartós eltérés van az arányszámok alakulásában 1930-tól, a falusi házasságkötések aránya csökken, nő Budapesté. Oka, az ipari konjunktúra hatása, amely a városok felé, elsősorban a főváros felé vándorlást, munkavállalást okozott. A város munkalehetőségei vonzzák a fiatalokat, elsősorban a nőtleneket és hajadonokat.

A házasulandók kor szerinti megoszlása

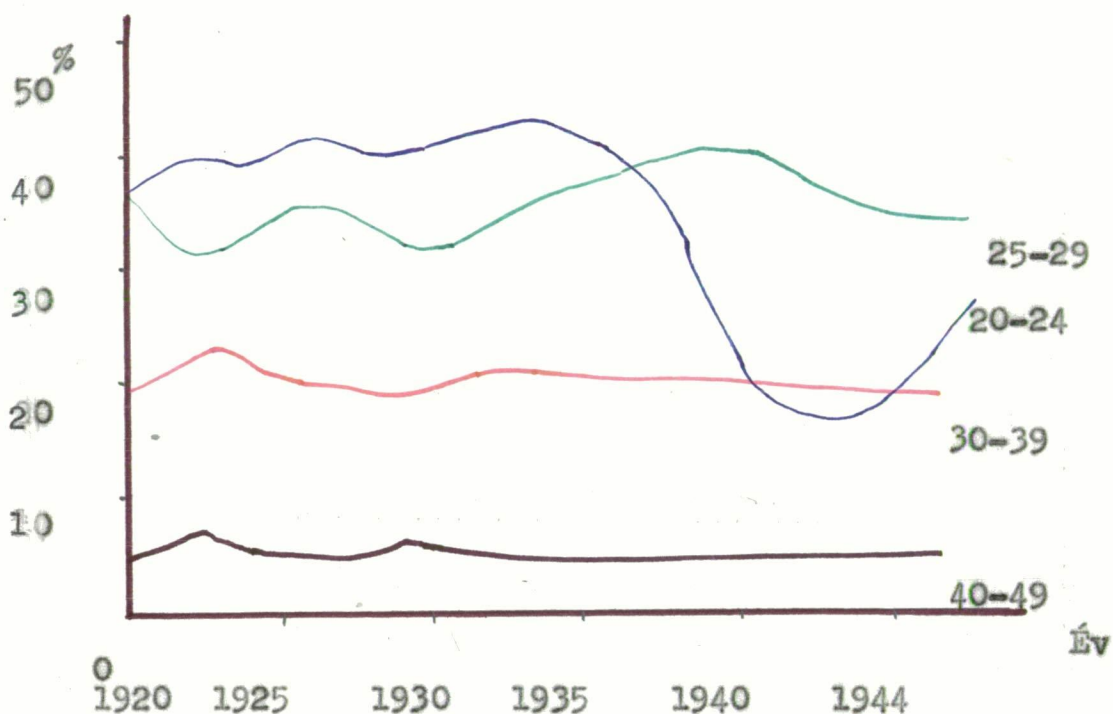
Az, hogy a fiatal mikor tud házasságra lépni, a társadalmi-gazdasági tényezők függvénye.

Lényeges, hogy mikor éri el a gazdasági önállóságot, és ez eltérő a társadalom különböző osztályainál.

A vőlegények számának alakulása korcsoportonként

2. ábra

A vőlegények számának alakulása korcsoportonként

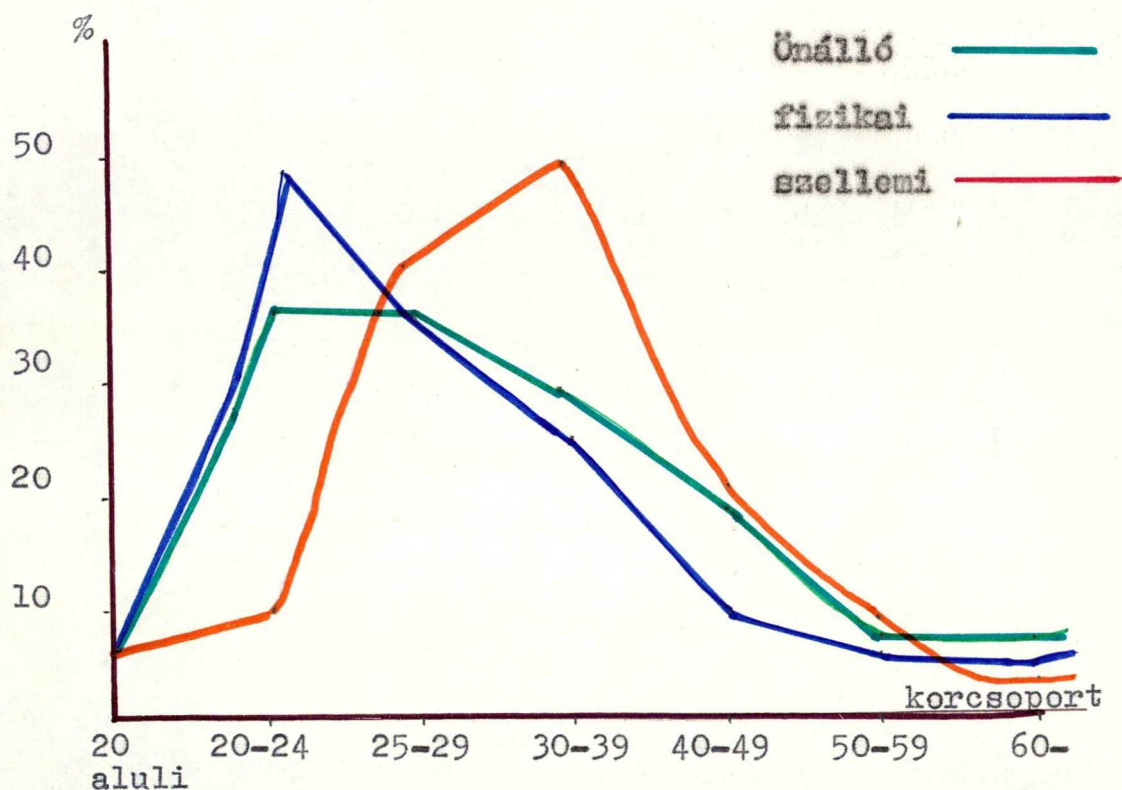
A vőlegények kormegoszlása a két világháború között nagy változáson ment át. Az 1920-25. közötti időszakra a háború és következményei nyomták rá a bélyegüket. Az 1930-as évek közepétől a fiatalok házasulandók aránya kezdett visszaesni, viszont növekvő az arány a 25-29. éveseknél. A kormegoszlás sem egyformán jelentkezik minden csoportnál. Azok a tényezők, amelyek meghatározzák a házasság létrejöttét, meghatározzák a házasságkötési kort is.

A vőlegények kormegoszlása társadalmi réteg szerint

3. ábra

A vőlegények kormegoszlása társadalmi réteg szerint
1930-ban

Társadalmi rétegenként ugyancsak eltérő a vőlegények kor-
megoszlása.

A foglalkozási ágak szerinti különbségnek gazdasági okai
vannak. A gazdasági válság nem egyformán befolyásolta a
társadalmi csoportok házasságkötési lehetőségeit.

A fizikai dolgozók rétegére jellemző a viszonylag korai
családalapítási igény. A házasságkötéseknek kb. fele a
29 éves kor előtt következik be, még a válság évében is.

Az önálló foglalkozásúak házasságkötése már differenciál-
tabb és az idősebb korcsoportban gyakoribb a házasságkötés.
A szellemiek házasságkötési maximuma 30-39 év között van.

Bebel jellemezte a polgári és proletár házasságot, mely a magyar viszonyok jellemzője is: "A házassággal kapcsolatos problémák egyre súlyosabbak, a házasság egyre inkább leszűkül, s ennek oka abban rejlik, hogy egyre élesedik a létért való küzdelem, és hogy a házasság egyre inkább érdekházassággá, illetve adás-vételi házassággá lesz... A társadalom felső és középső osztályában a házassági problémák fő forrása az érdekházasság... Az alsóbb társadalmi osztályokban az érdekházasság úgyszólván ismeretlen." /25/

A házasságkötési kedv növelése érdekében jelentősek voltak a gazdasági jellegű intézkedések, amelyek -

- egyik csoportja a házasságkötést akadályozó anyagi nehézségen akart könnyíteni,
- a másik csoport kényszerítő eszközökkel akarta a házassági kedvet fokozni,
- végül érdemes megemlíteni azokat az egészségügyi intézkedéseket, amelyek megkönnyítették vagy megnehezítették a házasságkötéseket, amelyeket rendszerint azért hozták, hogy a fertőző betegségek terjesztését megakadályozzák és hogy ezzel is egészséges utódok születését segítsék elő /a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálat/.

4. A válás alakulása

A válás alakulásának elemzése szorosan hozzásegít a házassági viszonyok komplex megismeréséhez. A házasság felbontását kettősség jellemezte: egyrészt vallási alapon állt, amely szigorúságot hirdetett, másrészt kénytelen volt kiszolgálni a társadalom házasság intézménye körüli érdekeket is. Az 1907. tc. hatására a válás ország-szerte ugrásszerűen megnőtt.

7. tábla

A válások száma és aránya 1906-1938 /26/

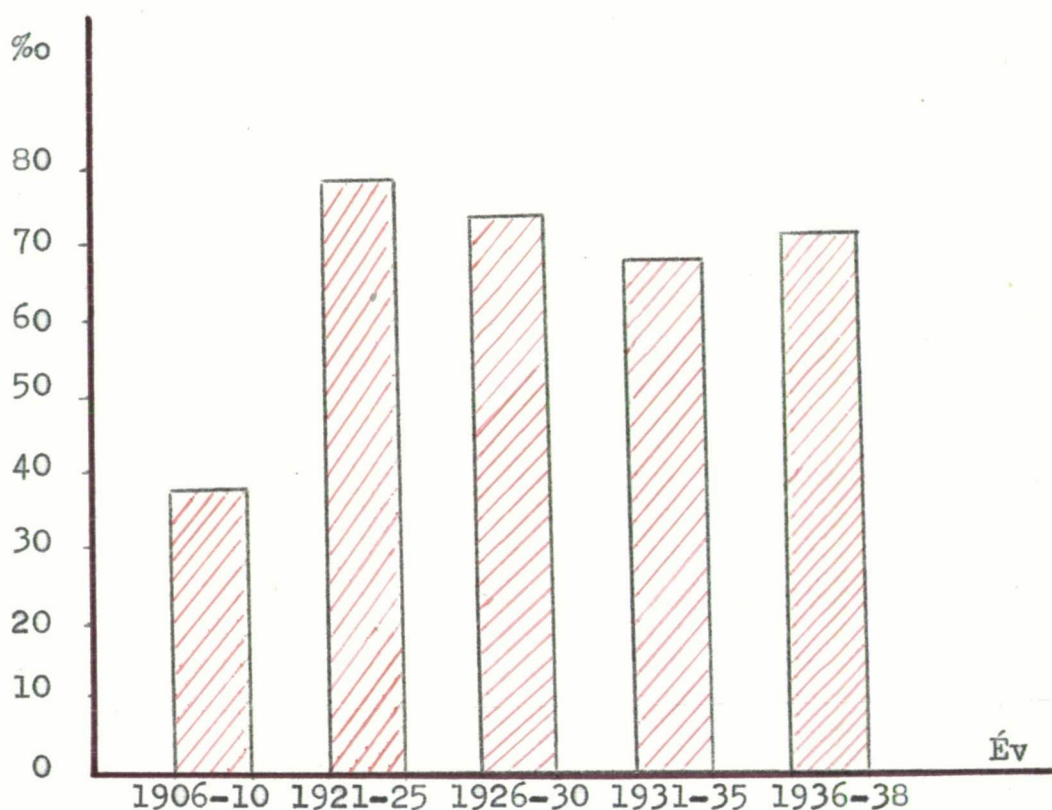
Évek	V á l á s o k a r á n y a		
	száma	ezer lakosra	ezer házasságkötésre
1906-10	6.082	0,34	37,4
1921-25	6.479	0,79	79,1
1926-30	5.559	0,65	71,3
1931-35	4.962	0,56	66,1
1936-38	5.745	0,63	74,4

Feltehető, hogy a fizikai munkát végzők körében a házasság felbontása meggyorsult annak következtében, hogy a nők részvétele a társadalmi termelésben egyre fokozódott és ez együtt járt az elviselhetetlen családi élettől való szabadulás lehetőségével is. Valószínű az is, hogy a válási mozgalom a vizsgált időszakban - éppen a vagyon védelme miatt - a tehetősebb polgári családok érdekházasságaira nem, vagy csak kis mértékben volt jellemző.

4. ábra

Válások aránya ezer házasságra

1906-1938-ig

A válások számában és arányában bekövetkezett változást jól szemlélteti a 7. tábla és a 4. ábra.

Az 1921-25-ös magas válási arányszám a háborús és a háborút követő időszak következménye.

A törvényhozásban nem volt lényeges változás. A stagnálást annak kell tulajdonítanunk, hogy a társadalmi-gazdasági változásoknak nincs közvetlen hatásuk a válások alakulására. Lényeges különbség van viszont a városi és falusi válások arányszáma között, annak következtében, hogy más a társadalmi-gazdasági helyzetük, tudatuk, szo-

kásaik és a foglalkozás szerinti összetételük. Jól tükrözi a városba való elvándorlás következményét Lenin: "A városba való elvándorlás lazítja a régi patriarchális család kötelékeit, a nő itt önállóbb helyzetben van, a férfival inkább egyenjogú." /27/

Az eltérés alapvető okát a család alapításának gazdasági természetében kell keresnünk. Ahol a család gazdasági egység, ott a család együttmaradása a család minden tagjának érdeke. Az érdekközösség olyan erős volt, hogy erkölcsi elvvé is merevedett, és addig tartott, amíg az alapul szolgáló tulajdonviszonyok fennálltak.

Ahol a közös gazdasági érdekek hiányoztak, a házasság felbontásának nem volt gazdasági akadálya, ezért gyakoribb volt a válás.

Egy ideig minden területen a nők kiszolgáltatott helyzete a szilárd kapocs. Amíg a feleség a férjnek anyagilag kiszolgáltatott, addig kénytelen volt ragaszkodni a házasság fenntartásához. Magyarországon is jellemző a lenini megállapítás: "Az emberiség felére, a női nemre a kapitalizmusban kettős elnyomás nehezedik. A munkásszozonyt és a parasztszozonyt elnyomja a tőke, és ráadásul a nő még a legdemokratikusabb polgári köztársaságban sem teljes jogú, mert először is; a törvény nem ismeri el a nő és a férfi egyenjogúságát; másodszor pedig - és ez a fő - továbbra is "házi rabszolgaságban" él, "házi rabszolga", akit elnyom a konyha és általában a megánháztartás rendkívül kicsinyes, durva, nehéz, butító munkája." /28/

A nők keresővé válása lehetővé tette, hogy anyagiilag és erkölcsileg is kiszolgáltatott helyzetüket megváltottassák. Nem kényszerültek arra, hogy általában rossz házasságban éljenek. Ez elsősorban a városban élő és dolgozó nőkre vonatkozott. A válások a városban, illetőleg azokban a csoportokban voltak gyakoribbak, ahol a nők gazdaságilag önállóak.

8. tábla

1000 azonos foglalkozására jutó válások
száma /29/

Év	Mezőgazdasági	Fizikai	Szellemi	Összesen
1910-11	0,4	0,4	0,9	0,4
1921	0,6	1	1,7	0,8
1930-31	0,3	0,8	1,5	0,6

A legalacsonyabb a válások száma a mezőgazdasági dolgozók körében. Kulcsár Kálmán a válás és társadalom viszonyával foglalkozó tanulmánya utal arra, hogy a "nemi vonzalom... megszűntével vagy csökkenésével a gazdasági érdek összetartó ereje érvényesült, így a család általában akkor is egységben maradt, ha a hácastársak érzelmi élete nem felelt meg a kívánalmaknak." /30/

A legmagasabb a válás száma a szellemi foglalkozású házasságoknál.

Jellemző, hogy az emancipáció nemcsak a válási arányszámokban jut kifejezésre, hanem abban is, hogy nőtt a válást kezdeményező nők száma. Az 1921-22-ben a válások 58,7 %-ában a férj adta be a válókeresetet, míg 1929-32-ben a feleségek 62,2 %-ban kezdeményeztek.

9. tábla

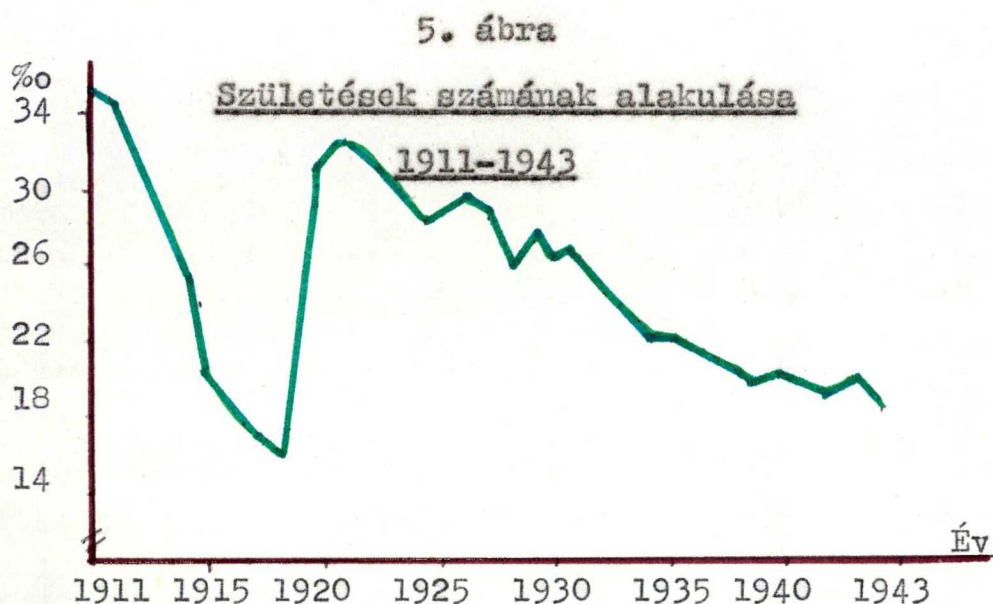
A születések számának alakulása /31/

1911-1943-ig

Év	Élveszületések száma ezer fő ezer lakosra		Év	Élveszületések száma ezer fő ezer lakosra	
1911-14	267	34,3	1928	225	26,4
1914	271	34,2	1929	215	25,1
1915	188	23,6	1930	220	25,4
1916	135	17	1931	207	23,7
1917	131	16,5	1932	206	23,4
1918	128	16,3	1933	194	21,9
1920	249	31,4	1935	189	21,2
1921	255	31,8	1936	183	20,4
1922	249	30,8	1937	182	20,2
1923	239	29,2	1938	182	20,1
1924	221	26,9	1939	179	19,6
1925	235	28,3	1940	186	20
1926	229	27,4	1941	177	19
1927	219	25,8	1942	187	20
			1943	173	18,4

5. Születések alakulása

A családi viszonyok jobb megismerését szolgálja a születések alakulásának áttekintése, mely szintén szoros kölcsönhatásban van a társadalmi környezettel.

A 9. tábla és a születések számának alakulását mutató 5. ábra jól szemlélteti, hogy a két világháború közötti időszakban a születési mozgalomban lényeges változás következett be:

- a legalacsonyabb volt a születésszám az első világháború éveiben,
- 1919-23. között jelentős a növekedés,
- 1924-30-ig az addig jelentősen magas születési arányszámot a születések csökkenése követte,
- 1931-36. között erősen visszaesett a születési arányszám, melyet a gazdasági válsággal lehet indokolni,
- 1937-től a születési mozgalom stagnált.

A gazdasági és társadalmi helyzet mindenkor befolyásolja a születések alakulását. Különbözőek a falusi és városi születési arányszámok. Az értelmiség késői házasodása tulajdonképpen tudatosan, vagy öntudatlanul a születéskorlátozást is szolgálta, lényegében a malthusi javaslatnak megfelelően.

A városiasodás a születések számát már önmagában is csökkentő tényező, és ez részben kulturális, részben gazdasági okok következménye.

Születési arányszámok foglalkozási főcsoportonként

10. tábla

Születési arányszámok foglalkozási főcsoportonként %-ban /32/

Megnevezés	1910-11.	1920-21.	1930-31.	1941.
Östermelés	38	35,7	28,2	20,4
Bányászat, ipar forgalom	33,7	31,1	22,6	19,8
Közszolgálat, szabadfoglalk.	25,5	21,5	15,7	16,8
Védőerő	13	18,5	23,8	-
Napszámos	38,4	45,3	43,6	49
Házicseléd	35,6	28,1	23,5	14,6
Egyéb	9,1	10,5	8	-
Összes:	35,3	32,2	24,6	19

A foglalkozási főcsoportok feltételeznek bizonyos műveltségi és kereseti szintet.

Azonos tendencia húzódik végig a vizsgált időszakban.

Magas a születési arányszám az őstermelés, bányászat, napszámos csoportban. Az országos átlag alatt van a közszolgálat, véderő és egyéb kategóriákban.

A születési arányszám az őstermelőknél zuhan a legjobban.

A jelenséget az általános gazdasági helyzet idézte elő azzal, hogy nem tudott új életlehetőségeket biztosítani a parasztság számára sem földjuttatással, sem munkalehetőséggel. Az őstermelők számára a gyermek aránylag korán munkaerőt jelentett. Mégis a gazdasági fejlődés bizonyos fokán a születési arányszám csökkenni kezdett, amikor a sok gyermek már anyagi terhet jelentett a családnak.

Az ipari proletariátus magas születési arányszáma szinte törvényszerű és azzal függött össze, hogy a gyermek korán munkaerőt jelentett, tehát nem volt anyagi teher a családnak. Az értelmiség születési arányszámainak alakulásában a gazdasági, társadalmi, kulturális hatások jelentkeztek. Jellemző, hogy a legalacsonyabbak az arányszámuk és ezek is csökkenőek.

A születések alakulására a gazdasági tényezőkön kívül tudati tényezők is hatnak. Ebben az időben a vallás szerepétől nem lehet eltekinteni, mert jelentősen befolyásolta az egyén megatartását. A katolikus egyház a születésszabályozást mereven elutasította és ez meghatározta a katolikus családok születésszabályozással kapcsolatos fel fogását.

Összegezve a két világháború közötti családi, házassági viszonyok magyarországi jellemzőit, a következőket emelhetjük ki:

- Gazdasági növekedés tekintetében a nemzetközi ranglistán a leggyengébb fejlődési eredményt elért országokcsoportjába tartoztunk. Iparunk és egész gazdaságunk műszaki színvonala messze elmaradt a nemzetközi technikai előrehaladás mögött.
- A társadalmi osztályszerkezetben változatlanul kiemelkedő szerepet játszott a földbirtokos arisztokrácia, de megerősödött az ipari és banktőkés vezető csoport gazdasági és politikai hatalma.
- A lakosság területi eloszlásában érződött a városi ipartelepítés hatása, mely - főleg a főváros vonatkozásában - jelentős elszívó hatást gyakorolt a falvakban élő fiatalokra.
- A gazdasági fejlődés ciklikussága, a háború, a járványok és a nagymérvű csecsemőhalandóság nem kedvezett a népesség növekedésének.
- A házasságkötést az 1894. évi házasságjogi törvény szabályozta, mely a vagyon védelme és a szülői hatalom biztosítása érdekében magasan tartotta a nagykorúságot.
- A korszakra vetítve tudatosan átgondolt családi koncepcióval nem találkoztunk.

- A család funkcióiból a társadalom nem vállalt át terheket, noha a női munkaerő arányának növekedése jelentős volt. Nem volt megoldott a társadalmi termelésben részt vevő nők szülési és gyermekápolási szabadsága.
- A csecsemőhalandóság Magyarországon, a többi európai államhoz viszonyítottan is kedvezőtlen képet mutatott. Az elhaltak aránya a "0-1 év" közötti korcsoportban 1920-21-ben 28,6 %, 1930-31-ben 24 %, 1938-ban 18,3 %, 1941-ben 16,6 % volt. /33/ A csökkenés mértéke hazai vonatkozásban számottevő ugyan, nemzetközi összehasonlításban azonban az arányok még mindig igen magasak voltak. A csecsemőhalandóság a gazdasági és szociális tényezőkhöz kívül összefüggött a lakosság kulturális színvonalával és az egészségügyi ellátottság elmaradottságával.
 - A kedvezmények tekintetében először a közalkalmazottaknál, majd 1938-ban az iparban, kereskedelemben, bányászatban dolgozóknál került bevezetésre a gyermeknevelési pótlék. Ez azonban nem bizonyult elég hatékony ösztönzőnek, a népesedés növekedésében ugyanis a legjobban rászorulókra - a mezőgazdaságban dolgozókra - a támogatás nem terjedt ki. A népesedéspolitikát végeredményben kettősség jellemezte; egyfelől a sokat hangoztatott extenzív népesedéspolitika, másfelől a megkülönböztető juttatások rendszere.
 - A család gazdasági funkciója a két világháború közt még jelentős, ezért a gyermek - mint munkaerő - tényező.

A gyermekmunka korlátozása egyben a gyermeklétszám csökkenését is eredményezte a családokban, miután az egy főre jutó jövedelmet a sok gyermek kedvezőtlenül befolyásolta.

A születések számának alakulásában a városiasodás is csökkenő tényezőként játszott közre.

- A nők munkába állása, főként a városokban ellentmondásos helyzetet eredményezett.

A nő önálló keresővé vált, nem volt kényszerítve tovább, hogy a rossz házasságban éljen. Ugyanakkor a társadalmi tudatban elevenen élt a vallás, az egyház pedig mereven elutasította a házasságok felbontását.

A nők tehát változatlanul kiszolgáltatottak maradtak.

A házasságban élőkénél a család életének irányítása továbbra is a férj tekintélyelvén alapult.

- A nők munkába állásával a családot segítő intézmények és szolgáltatások nem fejlődtek, ezért a pihenést és regenerálódást biztosító funkcióját a család nem tudta teljesíteni. A gyermekek felügyelése egészében véve megoldatlan volt.

- A válások növekedésében az 1907. tc. játszott számottevő szerepet.

A házasság felbontása gyakoribb volt a városokban és legmagasabb a szellemi foglalkozású rétegekénél.

III. Magyarországi családi és házassági viszonyok alakulása a felszabadulástól napjainkig

1. Magyarország társadalmi-gazdasági viszonyai /34/

Ipar fejlődése és szerkezeti változásai

A II. világháborúban az ország nemzeti vagyonának 40 %-a elpusztult, a közlekedés megbénult. A gazdaság dezorganizáltsága, a termelés hanyatlása azonban még a termelőerők valóságos pusztulásánál is nagyobb volt. A magyar gazdaság helyzetét a felszabadulás időszakában a reménytelen pusztulás jellemezte.

A felszabadulás után tervgazdálkodásra tértünk át, az első hároméves terv az újjáépítés feladatát tűzte ki célul. 1948. után a felhalmozás maximális növelése és magas szinten tartása érvényesült. A felhalmozás, beruházás, fejlesztés maximálisan fessített programja a rohamos ütemű iparosítást célozta. A gazdaságvezetés egy ötéves terv alatt akarta elérni a gyökeres fordulatot az agrár-ipari struktúrát ipar-agrárivá átalakítani. A nehézipar elsődlegességének fontosságát hangsúlyozta, - mint a népgazdaság egésze fejlesztésének előfeltételét - ezen belül is a kitermelő-alapanyaggyártó iparágak fejlesztését. A technikai haladás, exportképesség és ipari tradíciók szempontjából egyaránt fontos erős- és gyengeáramú villamosági,

finommechanikai iparok fejlesztésére nem fordítottak megfelelő figyelmet. A gazdaságosság háttérbe szorult, a termelés növekedését a munkaerő számának növekedése eredményezte.

Az iparosítás stratégiájának hibái már az első középtávú terv befejezésének idejére súlyos ellentmondásokhoz vezettek, így pl. aránytalanság keletkezett a népgazdasági ágak, a felhalmozás és fogyasztás között. A továbbiakban éppen ezért vált az iparosítási politika leglényegesebb vonásává az ipar szerkezeti fejlesztésére vonatkozó változás. Fejlődött a gépgyártás, ugrásszerűen emelkedtek a vegyipari beruházások, új lépések történtek az alumínium- és élelmiszeripar fejlesztése érdekében. A gazdaságvezetés fellépett az extenzív iparfejlesztés ellen és célul tűzte ki az intenzív fejlesztést. Ennek jegyében jelentősen meggyorsult a hűtés- és vákuumtechnikai ipar, valamint a vegyszeti ipar fejlődése. Az ipar termelékenységének üteme az 50-es évekre jellemző évi 5 %-os szintről, 7 %-ra emelkedett.

Az V. ötéves terv az iparfejlesztés feladatait hazánk lehetőségeivel és a nemzetközi együttműködéssel összhangban tűzte ki. Az MSZMP XI. kongresszusa megfogalmazta az ipar differenciáltabb fejlesztésének, az egyes ágak fejlesztésének és a gyártmányszerkezet javításának feladatait.

Mezőgazdaság fejlődése

A mezőgazdaság fejlesztését az új viszonyok között az élet-szinvonal emelése, az ipar és külkereskedelem növekvő szükségletei tették szükségessé. Miután a gazdaságvezetés elsődlegesen az iparfejlesztést irányozta elő, a mezőgazdaságot ennek szükségképpen alárendelték. 1956-ig főleg a mezőgazdaság szocialista átszervezésében elkövetett hibák miatt, a mezőgazdaság fejlődésének megtorpanása, lelassulása volt jellemző.

Az 1960-as évek elejére befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. A II. ötéves terv idején a mezőgazdasági termelés növekedése meggyorsult, a mezőgazdaság termelőierői az eddigieknél nagyobb mértékben fejlődtek.

Az MSZMP XI. kongresszusa megállapította, hogy a mezőgazdasági termelés 1971-74. között 17 %-kal volt magasabb, mint az azt megelőző öt év átlagában. Az ötödik 5 éves terv időszaka célul tűzte ki a termelés 16-18 %-os növekedését, a termelőszövetkezetek szocialista jellegének erősítését, az iparszerű nagyüzemi termelést. A beruházásoknál előtérbe kell kerülnie a gépállomány korszerűsítésének, bővítésnek kell a vegylianyagellátást és az öntözéses gazdálkodást. /35/

Az MSZMP XII. kongresszusának irányelveiben a mezőgazdasági termelés bővülésén túlmenően a hatékonyságot, a minőség javítását célzó feladatok is szerepelnek. Az irányelvek a termelőalapok ésszerű felhasználását, a tudomány eredményeinek gyakorlati alkalmazását tűzik ki célul.

A magyar társadalom osztályszerkezete

A politikai és gazdasági átalakulás a társadalom osztályszerkezetének megváltozásával járt együtt. A felszabadulást követő néhány év alatt a volt uralkodó osztályok véglegesen eltűntek. A proletariátus jellegzetes arculata átalakult. A munkásosztály átalakulásának döntő mozzanata, a volt agrárproletár réteg teljes eltűnése. A munkásosztály létszáma rohamosan növekedett. Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak száma 1978-ban az 1930. évihez képest megháromszorozódott. A munkásosztályon belül legjelentősebb az ipari munkásság, mely az összes munkások 60 %-át teszi ki. Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottakból a következőképpen alakult: /36/

1930-ban	20,5 %
1949-ben	22,0 %
1960-ban	34,4 %
1970-ben	44,2 %
1979-ben	44,7 %.

Az ipari munkásságot alkotó új dolgozóknak csaknem fele a munkásság saját soraiból került ki. A növekedést azonban elősegítette a nők munkába állása és az új generáció munkába lépése is. Jelentős tényezőként játszott közre a parasztság tömeges átáramlása az iparba.

A magyar társadalom másik legjelentősebb osztálya a parasztság. A mezőgazdaság szocialista átszervezése folyamán a kis-

árutermelő parasztságból, szövetkezeti parasztság alakult ki, a korábbi falusi rétegződést feloldva, egységes osztállyá ötvöződve.

Jellemző, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma és aránya csökkent, míg 1930-ban az összes foglalkoztatott 54,5 %-a dolgozott a mezőgazdaságban, 1978-ban már csak 19,3 %-a.

Társadalmunk osztályszerkezetét elemezve, az MSZMP XII. kongresszusa irányelvei leszögeznek: "Az osztályok, rétegek egymáshoz való arányában az utóbbi években nem történt lényeges változás. Az aktív keresők 59 %-a munkás, 13 %-a mezőgazdasági tsz-tag, 25 %-a értelmiségi és alkalmazott, 3 % az önálló kisárutermelők aránya. A társadalom osztályviszonyait a mezőgazdaságnak, a parasztságnak, az értelmiségnek az egymáshoz való közeledése, alapvető érdekeik azonossága és az alkotó együttműködés jellemzi. Arra törekszünk, hogy az osztályjellegű különbségek tovább csökkenjenek." /37/

A munkás-paraszt szövetségről az MSZMP XII. kongresszusa megállapítja: "A munkásság és a parasztság alapvető érdekei azonosságának, szoros együttműködésének, közös helyzetállításának eredményeként tovább erősödött szocialista rendszerünk politikai alapja, a munkás-paraszt szövetség. Ezt elősegítette a mezőgazdasági termelés iparosodása, a szocialista közgondolkodás térhódítása, a két osztály jövedelmi viszonyainak arányos fejlődése, a város és a falu közötti különbségek csökkenése, a szövetkezeti parasztság

élet- és munkakörülményeinek, szociális ellátásának közeledése a munkásosztályhoz." /38/

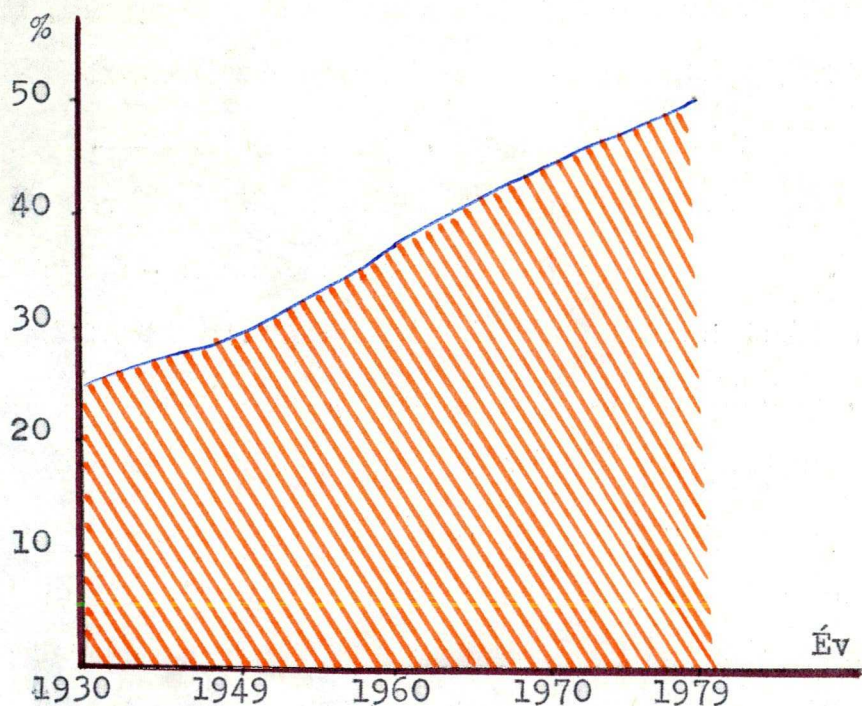
A két világháború között már megkezdődött a nők munkábaállása, jelentős munkavállalásuk azonban - az összes nő 64 %-a aktív kereső - csak az elmúlt harminc év jellemzője.

1930-ban az összes aktív dolgozó 26,1 %-a, 1949-ben 29,2 %-a, 1960-ban 36,3 %, 1970-ben 41,9 %-a, 1979-ben 44,5 %-a nő.

6. ábra

Aktív keresők megoszlása nemek szerint

nők részaránya

A munkaképes korú nők aktív tevékenységbe történő bekapcsolódása 1960 és 1970 között 435 ezerrel nőtt, ezzel arányuk az 50 %-ról 64 %-ra emelkedett. A munkaképes korú inaktív kereső nők száma közel 180 ezerrel magasabb, mint tíz évvel korábban volt és ezekből mintegy 170 ezret a gyermekgondozási szabadságot igénybevevők teszik ki.

Az aktív kereső nők népgazdasági ágak szerinti megoszlása lényegesen változott a vizsgált időszakban.

Az összes dolgozóhoz viszonyítottan az iparban nőtt a legjelentősebben a női munkaerő aránya: 1930-ban még 20 %, 1949-ben is csak 22 %, de 1979-re már 44,7 % a nők foglalkoztatottsági aránya. Jelentős, hogy a fizikai foglalkozást folytató nők száma 1960 és 1970 között 5 %-kal, míg a szellemi foglalkozást folytatóké 80 %-kal emelkedett.

A felszabadulás után a női munkaerő tömegének növelése a társadalmi termelésben előfeltétele volt a tervgazdálkodásban előírányzott célok valóra váltásának. A szocialista építés előrehaladásával egyre hangsúlyosabbá váltak a minőségi tényezők is, így a szakképzett női munkaerő megteremtése és a nők vezetővé nevelése. E változások érzékenyen érintették a hagyományos családmódellet, és a nő otthoni helyzetét sok esetben ellentmondásossá, elviselhetetlenné tették. A konzervatív férj és a házaspár szüleinek, rokonságának szemléletbeli korlátai gyakran eredményeztek a nő számára olyan konfliktusokat, amelyekből csak egyéni ambícióinak feladása, vagy házasságának felbontása árán tudott megszabadulni.

2. A népesség növekedése, területi és nemek szerinti megoszlása

11. tábla

A népesség száma és növekedési üteme /39/

<u>Időpont</u> <u>/jan. 1./</u>	<u>Népesség</u> <u>száma</u> <u>ezer fő</u>	<u>Tényleges</u> <u>szaporodás</u> <u>ezer fő</u>	<u>Növekedés</u> <u>%-ban</u>
1945	9.082	-	-
1950	9.293	211	2,3
1955	9.767	474	5,1
1960	9.961	194	2
1965	10.140	179	1,8
1970	10.322	182	1,8
1975	10.509	187	1,8
1979	10.699	190	1,8

As 1945. évihez képest a népesség száma 1.617 ezerrel nőtt 1979. január 1-ig, az a növekedés 17,8 %-os.

As elmúlt 34 év alatt a népesség szaporodását a természetes szaporodás határozta meg. A jelenlegi magyar népességből 46 % már az elmúlt 34 évben, tehát a felszabadulás után született. A népesség szaporodása nem volt egyenletes a vizsgált időszakban. As 1945-50-ig terjedő időszakra a háború utóhatása nyomja rá bélyegét, a növekedés évi átlaga 0,46 %. Legmagasabb a növekedés 1950-55. között, több, mint évi 1 %. As ezt követő években a szaporodás visszaesett, 1960-ig évi 0,4 % volt, ezt követően pedig 0,36 %.

A vizsgált időszakban a népesség számának növekedésében döntő szerepe a születési arányszám változásának van. A születési arányszám változásai részben a demográfiai folyamatokat meghatározó társadalmi-gazdasági fejlődés, másrészt a közvetlen népesedéspolitikai intézkedések eredményeként alakultak ki.

A népesség számának területi megoszlását is vizsgáljuk Budapest, város és községek bontásában.

12. tábla

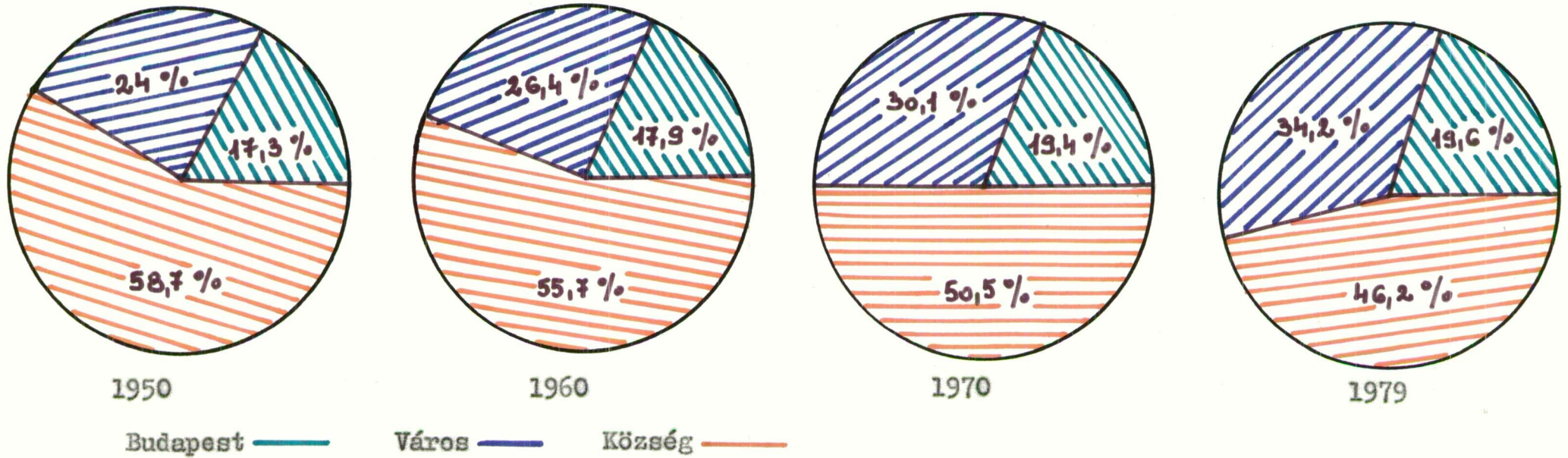
A népesség területi megoszlása /40/

Időszak /jan. 1./	Népesség ezer fő	E b b ő l		
		Budapest ezer fő	Város ezer fő	Községek ezer fő
1950	9.293	1.608	2.234	5.451
1960	9.961	1.783	2.631	5.547
1970	10.322	2.001	3.110	5.211
1975	10.509	2.056	3.396	5.057
1979	10.699	2.093	3.665	4.941

7. ábra

A népesség területi megoszlása

/1950-1979/

A 12. tábla és a 7. ábra jól szemlélteti a népesség területi megoszlásának változását; Budapesten és a városokban számában és arányában is nőtt a népesség, a falvakban és községekben pedig csökkent. Jellemző, hogy 1950-ben Budapesten 1.608 ezer volt a népesség száma, 1979-re ez 30 %-kal növekedett. 1979-ben az ország összes népességének 19,6 %-a élt a fővárosban.

A városokban a népesség 1950-hez viszonyítva 64 %-kal növekedett 1979-re, és az ország népességének 34,2 %-a él a városokban. Az ország népességének 53,8 %-a Budapesten és városokban él.

Tendenciájában a községek népessége 1960-ig minimálisan emelkedett, majd 1960-tól folyamatosan csökkent. A községekben élők arányszáma 1950-től szintén csökkenő.

Összefoglalva megállapítható, hogy az elmúlt 34 évben a városokban növekedett a népesség száma, és ezt több tényező együttesen eredményezte:

- Legfontosabb a községekből a városok felé történő nagymértékű vándorlás, amely a községekben hiányt, a városokban elvándorlási többletet eredményezett. A pozitív vándorlási többlet az ötvenes években és a hetvenes években a vidéki városokban nagyobb volt, mint Budapesten.
- Az ötvenes években a községek magas természetes szaporodása még ellensúlyozta az elvándorlást, de a hatvanas évektől a születési arányszám csökkenése és az elvándor-

lás a községekben a népesség számának csökkenését eredményezte.

- A vizsgált időszakban a vidéki városok népessége növekedett a legnagyobb mértékben; a bevándorlásokon túl, a magasabb természetes szaporodás következtében.
- Budapesten 1960. óta a halálozási arány meghaladja a születéseket, így a népesség számának növekedése csak a bevándorlásból származik.

13. tábla

A népesség nemek szerinti megoszlása /41/

Időpont /jan. 1./	Férfi ezer fő	Nő fő	Összes	1000 férfira jutó nő	100 lakosból férfi	nő
1945	4.354	4.728	9.082	1.086	47,9	52,1
1949	4.424	4.781	9.205	1.081	48,1	51,9
1960	4.804	5.157	9.961	1.073	48,2	51,8
1970	5.004	5.318	10.322	1.063	48,5	51,5
1975	5.097	5.412	10.509	1.062	48,5	51,5
1979	5.191	5.508	10.699	1.061	48,5	51,5

A II. világháború után is a nőtöbbslet állandó jelenség. A II. világháború utáni időre a világháború embervesztése - amely főleg a férfiak számának csökkenésében jelentkezett - nyomta rá a bélyegét. Ennek következtében a nőtöbbslet jóval meghaladta a háború előtti /1941-ben 1.043 fő/. 1949-ben 1000 férfira 1.081 nő jutott és ez 38-cal több, mint 1941-ben.

Az elmúlt 34 év javulást hozott. A nőtöbblet fokozatosan csökkent, 1979-ben már 1000 férfire 1.061 nő jutott. A nőtöbblet változásához két ellentétes tendencia járult hozzá. Egyrészt magas szinten volt az újszülöttek között a fiúk aránya /az élveszületések 52 %-a fiú/.

Ezzel ellentétes hatású a férfiak többlethalálózása a nőkhez képest, amely fokozódott. A két jelenség együttes hatására az elmúlt 34 évben a férfi népesség száma kissé jobban nőtt, mint a női népességé.

A felszabadulás óta bekövetkezett népesség növekedés viszont lényegében azonos módon oszlik meg a két nem között.

3. Házasságkötés

A családi viszonyok változását tükrözi a házasságkötések alakulása.

14. tábla

Házasságkötések száma és aránya /42/

Időszak	Házasságkötések száma	1000 lakosra /éves átlagok/
1941-45.	73.944	7,9
1946-50.	101.756	11,1
1951-55.	100.041	10,4
1956-60.	92.889	9,4
1961-65.	85.201	8,5
1966-70.	95.454	9,3
1971-75.	98.722	9,4
1976-78. [#]	96.642	9,1

3 év átlaga

A II. világháború befejezése után a megváltozott társadalmi helyzetet, a gazdasági körülmények javulását, az anyagi javak kiegyenlítődését tükrözi a házasságkötési arányszámok alakulása. Legalacsonyabb a házasságkötési arányszám a második világháború alatt.

A világháború befejezése után a 11,1 %-os házasságkötési arányszám a legmagasabb, ami a háború előtt elmaradt házasságok pótlásával magyarázható. Az 1951-55-ös időszak 10,4 %-os házasságkötési arányszáma magas, még nemzetközi viszonylatban is a legmagasabbak közé tartozik. A házasságkötési kedv 1956-tól csökkent, majd 1962-ben elérte mélypontját. Ezt újabb fellendülés követte. A 9 %-ot meghaladó házasságkötési arányszám 1977-ig magas szinten stabilizálódott, melyben a "társadalmi közérzetet" formáló tényezők hatása is jelentkezett. 1978-ban a házasságkötési arányszám 8,7 %-ra csökkent. Az elmúlt 33 évben évente átlagosan 95 ezren kötöttek házasságot. A házasságkötés csúcséve 1949-ben volt, 11,7 %-kal, a legalacsonyabb házasságkötési arányszám 1962-ben volt 8,1 %-kal.

A házasságkötések száma 1962-ben 26.500-zal, 25 %-kal, az aránya pedig 31 %-kal kevesebb, mint a csúcs házasságkötési évben, 1949-ben.

Városi és falusi népesség házasságkötési mozgalma /43/

15. tábla

Városi és falusi népesség házasság-
kötési mozgalma

	1955	1965	1970	1975	1978
Összesen:	10,5	8,8	9,3	9,5	8,7
Ebből:					
Budapest	9,5	11,1	10,2	10	8,6
Városok	10,2	8,1	8,0	9	8,4
Községek	11	8,7	9,6	9,5	8,8

A városi és falusi népesség házasságkötési aránya eltérő. Legmagasabb Budapesté, az 1955-ös évet kivéve. 1955-ben a legmagasabb a községek házasságkötési aránya, ettől kezdve a községek házasságkötési aránya magasabb, mint a városoké.

A 15 éves és idősebb népesség nemek és családi állapot szerinti összetétele

A 16. tábla a házasságkötések és megszűnések folyamatát mutatja a 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti megoszlásában.

16. tábla

A 15 éves és idősebb népesség nemek és
családi állapot szerinti összetétele /44/
1930-1978

Időpont /jan. 1./	M e g o s z l á s %			
	nőtlen	házas	özvegy	elvált
	f é r f i			
1930	34,1	61,2	4,1	0,6
1941	32,5	62,5	4,2	0,8
1949	30,6	64,5	4,0	0,9
1960	23,7	71,5	3,4	1,4
1970	24,7	69,9	3,2	2,2
1975	24,0	69,6	3,4	3,0
1976	23,5	69,8	3,5	3,2
1977	23,0	70	3,6	3,4
1978	22,6	70,1	3,6	3,7
1979	22,3	70,1	3,7	3,9
	n ő			
1930	26,4	57,8	14,6	1,2
1941	24,7	59,3	14,6	1,4
1949	22,7	59,1	16,6	1,6
1960	17,3	64,4	15,7	2,6
1970	17,2	63,8	15,2	3,8
1975	16,1	63,7	15,6	4,6
1976	15,5	63,9	15,8	4,8
1977	15	64,1	15,9	5
1978	14,5	64,2	16,1	5,2
1979	14,1	64,1	16,3	5,5

A felszabadulás óta eltelt idő legszembetűnőbb változása a házasságra lépők számának és arányának emelkedése, és a házasságot nem kötők számának és arányának visszaesése. Mind a férfiaknál, mind a nőknél erősen visszaesett a nőtlenek és hajadonok száma és aránya. Ez az arányszám 1979-ben a legkisebb, a férfiaknál 22,3 %, nőknél 14,1 %.

A házások száma mindkét nemnél emelkedett.

Arányuk a férfiaknál 1960-ig növekedett, ekkor a legmagasabb, majd csökkent 1975-ig. 1976-tól újra emelkedett. A nőknél a házások arányszáma 1960-ig emelkedett, a 64,4 %-os arányszám a legmagasabb. Kismértékű csökkenés után 1976-tól újra emelkedik a házások arányszáma és 1979-re 64,1 %-ot ér el. A házasságarányszám csökkenésének okaként a házasságkötési normák változását, a tanulási időtartam következtében a házasság kitolódását, a válások számának növekedését lehet felhozni.

Az özvegy férfiak számában és arányában visszaesés volt 1970-ig, majd 1975-től növekedés. A legmagasabb az özvegy férfiak száma 1979-ben. Az özvegy nők száma folyamatosan növekedett, arányuk 1949-ig nőtt, majd csökkent, és 1975-től kis mértékben évente emelkedett.

A férfiaknál és a nőknél is nőtt az elvált családi állapotúak száma és aránya. Az 1949. évihez viszonyítva a férfiaknál négyszeresére, nőknél háromszorosára. /Válás alakulására később visszatérünk./

A társadalmi-gazdasági tényezők következménya a házassalandók kormegoszlásában bekövetkezett kedvező változás. Mind a férfiaknál, mind a nőknél növekedett a fiatalabb korban kötött házasságok aránya.

Házasságkötési életkor alakulása

17. tábla

Átlagos életkor a házasságkötéskor /45/

	1941	1948	1960	1965	1970	1975	1978
Férfiak	29,6	28,8	28,8	28,0	27,1	26,4	26,8
Nők	24,5	24,5	24,7	24,3	23,6	23,3	23,8
Különbség	5,1	4,3	4,1	3,7	3,5	3,1	3

A házasságkötési életkor csökkenése általános jellemző mind a férfiaknál, mind a nőknél. A férfiaknál a vizsgált időszakban 1970-ig csökkenő, 1978-ban minimális az emelkedés. A nőknél 1948-tól 1960-ig minimális az emelkedés, ettől az időtől csökken, majd 0,5 évvel emelkedik 1978-ban. A férfiak és a nők korkülönbsége a vizsgált időszakban 4,3-ról 3 évre csökken.

1970-től a házasságra lépő férfiak több mint fele 20-24 éves korban köt házasságot, szemben a harmincas évek 20 % körüli arányával. 1970-től a nők 38 %-a 20 évesnél fiatalabb korban köt házasságot, szemben a harmincas évek

28 % körüli arányával. Ezt a folyamatot mutatja a házasságralépők átlagos életkorának csökkenése. Magyarázható ez gazdasági tényezővel, a fiatalok hamarabb gazdasági önállóságra tesznek szert; jogi szabályozással, mely a nagykorúságot 18 életévben jelöli meg, nőknél 16 évben. A házasságkötési átlagos életkor csökkenése a férfiaknál nagyobb, mint a nőknél. Ha 1941-hez viszonyítunk - az átlagos férfi házasságkötési kor 29,6 év. 1978-ban 26,8 év, a csökkenés 2,8 év, ha 1948-hoz viszonyítunk, a csökkenés 2 év. A nőknél kisebb a házasságkötési kor csökkenése. Ha 1941-hez és 1948-hoz viszonyítunk, 1978-ra a 24,5 évről 23,8 évre csökkent, a csökkenés 0,7 év.

A férfiak és a nők közötti korkülönbség 1941-es 5,1 évről 3-ra, tehát 2,1 évvel, és az 1948-as évi 4,3 évről 3 évre, tehát 1,3 évvel csökkent.

A házasságralépők átlagos életkorának csökkenésére két jelentétes irányú tendencia hat. A házasságralépők átlagos életkora csökkenése irányába hat az a tény, hogy a megváltozott társadalmi, gazdasági tényezők következtében a fiatalok korábban érik el a gazdasági önállóságot. A házasságkötési átlagos életkor növelése irányába hat az egyre több fiatal továbbtanulása. Tény az is, hogy sok fiatal létesít házasságot a tanulási idő alatt. Ezt ugyan csak a megváltozott társadalmi-gazdasági tényezők teszik lehetővé; a szülők anyagi helyzete, az egyetemi ösztöndíj, fiatal házaspárok részére kialakított kollégiumok.

A nők átlagos házasságkötési kora kisebb mértékben csökkent, mint a férfiaké. Ezt az előző időszakhoz képest a nők fokozott továbbtanulásával magyarázhatjuk.

18. tábla

A vőlegények kor megoszlása /46/

1930-1978

Vőlegény kora	1930	1941	1948	1960	1965	1970	1975	1978
- 19	4	4	3	7	5	6	9	7
20-24	38	19	35	40	46	50	52	50
25-29	32	41	32	26	24	24	21	23
30-34	12	18	10	10	8	7	7	7
35-39	5	8	8	5	5	4	3	4
40-49	5	6	7	5	5	5	4	4
50-59	2	2	3	4	4	2	2	3
60-	2	2	2	3	3	2	2	2
Összes:	100	100	100	100	100	100	100	100

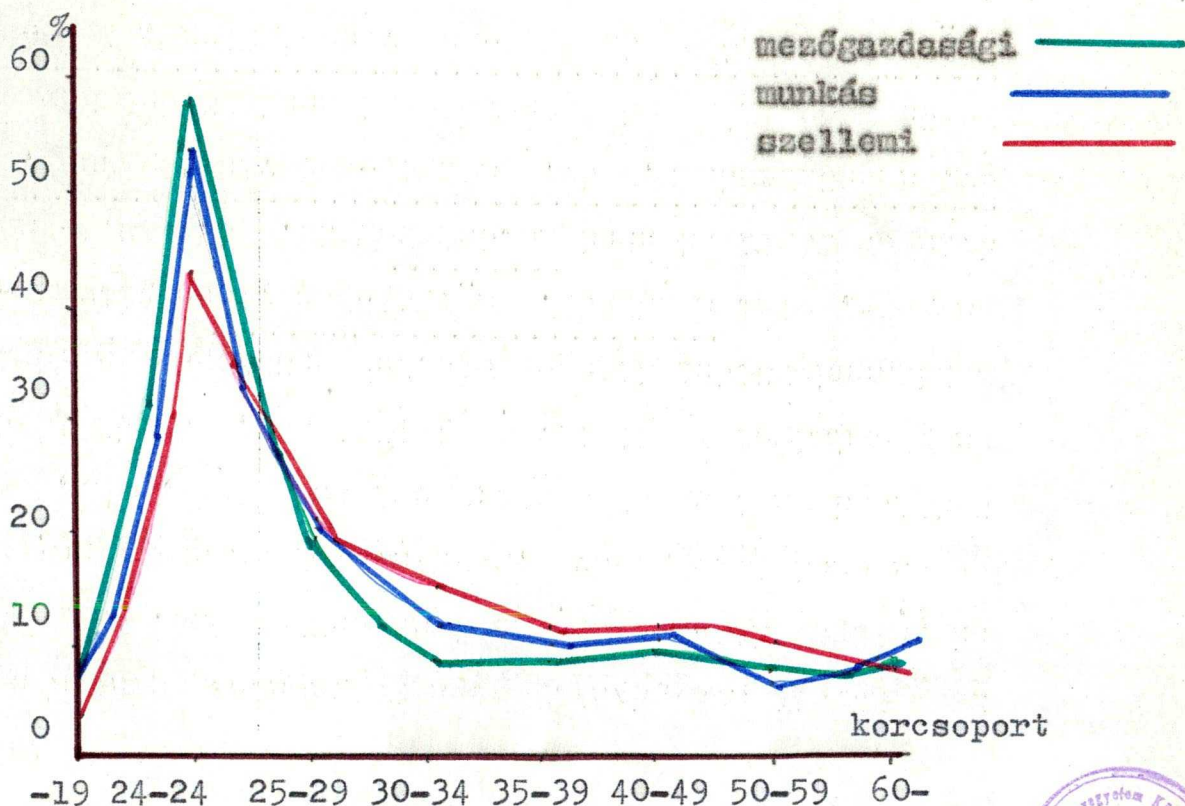
A 19 éves korig kötött házasságok aránya hullámzó, az 1941-es 4 % 1948-ra csökken, majd emelkedik és ismét csökken, legmagasabb az arány az 1975-ös 9 %-kal.

A 20-24 évesek házasságkötési aránya folyamatosan emelkedik, az 1941-es alacsony megoszlás 1948-ra majdnem megkétszereződik. A legmagasabb az arány 1975-ben 52 %-kal.

1965-től kezdődően az összes házasságkötésnek több mint a felét 24 éves kor betöltése előtt kötötték. A legmagasabb 61 %-kal az 1975-ös év 24 éven aluliak házasságkötése. A 25-29 évesek házasságkötési aránya eszkkenő, az igen magas 1941. évi 41 %-ról 1975-re 21 %-ra eszkkent. A 30-34 évesek házasságkötési aránya eszkkent, majd stagnál, a 35 évesnél idősebbek házasságkötése eszkkent, illetve stagnál. A vőlegények kormegoszlása társadalmi osztályrétegek szerint eltérő, ezt az 1978. évi kormegoszlási /8. sz./ ábra jól szemlélteti.

8. ábra

Vőlegények kormegoszlása osztály-, rétegtagozódás szerint 1978-ban

Összehasonlítva a különböző társadalmi osztályokhoz, rétegekhez tartozó férfiak házasságkötési kormegoszlását, jelentős különbség állapítható meg közöttük. A legszembetűnőbb a szellemi foglalkozásúaknál, ahol a 24 éven alul kötött házasságok lényegesen alacsonyabbak, mint a hasonló korú mezőgazdasági és munkás foglalkozásúakénál. Ez utóbbiak házasságkötési kormegoszlása közelít egymáshoz, hiszen az eltérés intervalluma 2 %.

Az összehasonlítást az 1930. évi adatokkal végezve, a különböző társadalmi osztályokhoz, rétegekhez tartozó férfiak házasságkötési kormegoszlása lényeges különbségeket mutat:

- 1978-ban a különböző társadalmi osztályokhoz és rétegekhez tartozó vőlegények kormegoszlása között nincs akkora különbség, mint 1930-ban volt.
- 1978-ban a férfiak több mint fele 24 éves kor előtt kötött házasságot, - míg 1930-ban 24 éves kor után, - a megváltozott társadalmi-gazdasági tényezők következtében.
- 1930-ban is és 1978-ban is a munkásosztályhoz tartozó férfiak több mint fele 24 éves kor előtt kötött házasságot.
- 1978-ban a mezőgazdaságban dolgozó férfiak több mint fele 24 éves kor előtt kötött házasságot, míg 1930-ban 25-39 év között a leggyakoribb a házasságkötés, a vagyon védelme miatt, amire 1978-ban már nincs szükség.

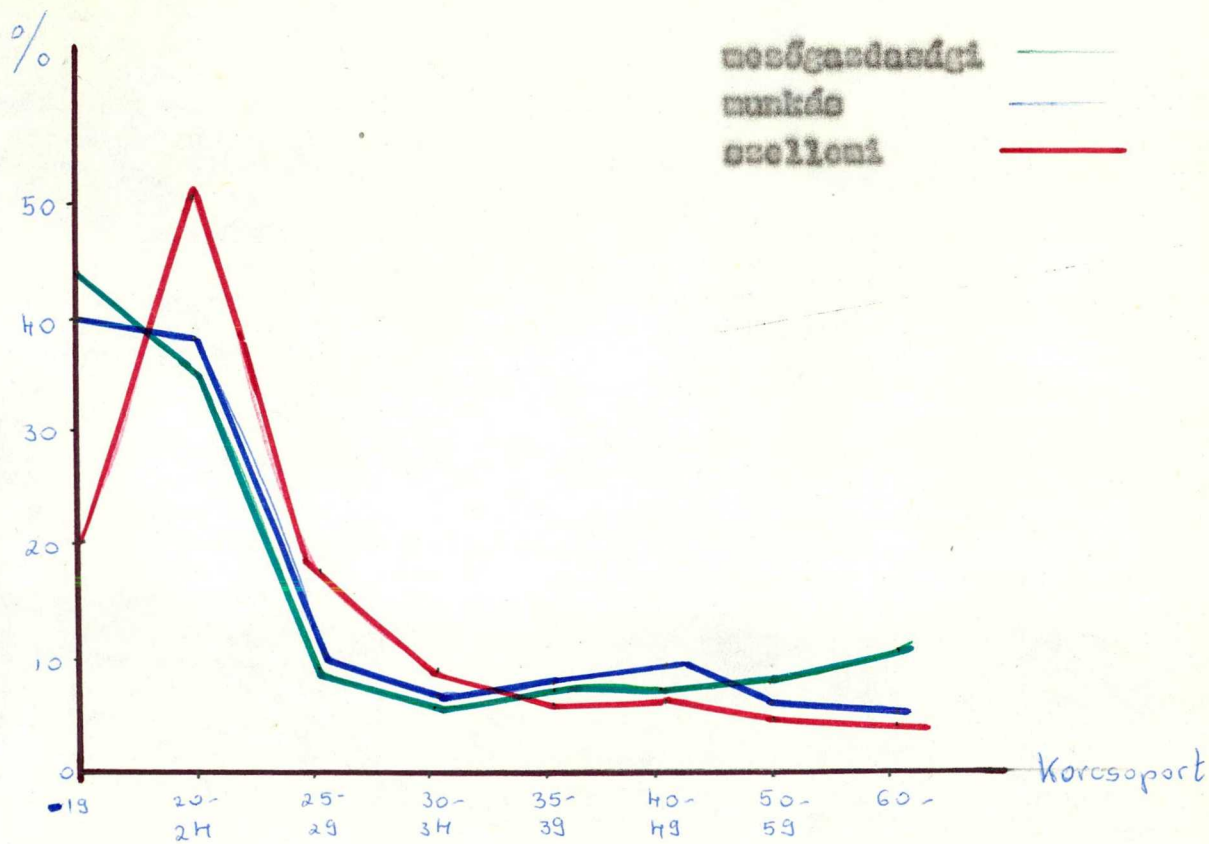
- 1970-ban a szellemi foglalkozásúak 70 %-a 30 éves kor előtt kötött házasságot, míg 1930-ban a házasságkötések maximuma 30-39 év között volt, éppen a társadalmi-gazdasági tényezők eredményeként.

Házasságkötések a házasság nők korcsoportja és osztály-, rétegtagozódása szerint

A házasságkötéseket a házasság nők korcsoportja, osztály- és rétegtagozódása szerint vizsgálva, lényegesen különbségeket állapíthatunk meg.

9. ábra

Házasságkötések a házasság nők korcsoportja és osztály-, rétegtagozódása szerint

1978-ban a mezőgazdasági foglalkozású nők 74 %-a 24 éves kor alatt kötött házasságot, magas a 19 éves és a 19 év alattiak házasságkötése, - 42 %.

Hasonló a munkáscsoporthoz tartozó nők házasságkötési kor- megoszlása, a 24 éven aluliak az összes házasságkötés 77 %-át teszik ki, és ezen belül is a 19 éven aluliak házasságkötése 40 %. A grafikon jól szemlélteti az osztály- rétegek közötti házasságkötési korcsoport megoszlás különbségeit. A mezőgazdasági és munkás foglalkozású nők házasságkötési korcsoportjától eltérő a szellemi foglalkozású nők házasságkötési kor megoszlása. Bár az összes szellemi foglalkozásúak 70 %-a 24 év alatt köt házasságot, de ezen belül a 19 éven aluliak aránya csak 20 % éppen a továbbtanulás miatt, szemben a munkás, mezőgazdasági főfoglalkozású nők házasságkötési 40, ill. 42 %-os arányával.

A 25 éves és ennél idősebbek házasságkötési kor megoszlása nem mutat olyan nagymértékű eltérést, mint a fiatalabb korúaké.

A házasságkötések társadalmi osztály-, réteg szerinti megoszlása mutatja azt, hogy a házasságkötésnek mekkora része van abban, hogy a nő, illetve a férfi az egyik rétegből a másikba átkerülhessen. A felszabadulás utáni időszakban, amikor a nők munkába állása saját megélhetési alapot és státuszt teremtett, egyben megteremtette a nő gazdasági függetlenségét is. Ennek tulajdonítható, hogy

a nők életpályáján a házasság soradöntő fontossága csökkent. Az azonos, illetve a különböző társadalmi osztály-, rétegből kötött házasságkötések gyakoriságát az alábbi megoszlási tábla fejezi ki.

19. tábla

Társadalmi osztály-rétegből kötött
házasságok /47/

Év	Azonos /homogámia/ i n d e x e	Különböző /heterogámia/
1948	72,3	27,7
1955	68	32
1960	67,6	32,4
1970	62,6	37,4
1978	61	39

A homogén házasságkötések aránya harminc év alatt 11,3 %-kal csökkent, a heterogén házasságkötések aránya növekedett. A házassági mobilitás a társadalmi osztály-rétegenként változó. Az értelmiség ma is a legzártabb réteg. Az értelmiségi rétegbe tartozó férfiak közül 1960-ig sokan kötöttek házasságot nem értelmiségi nővel. 1960-tól a rétegen belüli házasságkötések aránya emelkedő. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy egyre több nő végezte el az egyetemet, másrészt megváltoztak a házasságkötési szokások és megváltoztak a társaknak egymással szemben támasztott igényei is. Egyre határozottabban kimutatható,

hogy a férfiak választásában nemcsak a háztartást ellátó feleség, hanem a szellemi társ iránti igény is megnyilvánul. A vizsgált harminc évben a legnagyobb változás a mezőgazdasági foglalkozású férfiaknál következett be, a homogén házasságkötések aránya 88 %-ról 47 %-ra csökkent. Oka a mezőgazdaság gyors gépesítése, mind iparosabb jellege. Csökkent a mezőgazdaságon belül házasodók aránya. A férj valamilyen nem mezőgazdasági munkát végez, a feleség mezőgazdaságban dolgozik. Gyakoribb lett a nem mezőgazdasági munkát végző férfi és a mezőgazdasági munkát végző nő összeházasodása.

Újraházasulók számának alakulása

Az elváltak újraházasodásának magas aránya bizonyítja, hogy a házasság, mint intézmény változatlanul a család legáltalánosabb formája. Annak ellenére, hogy napjainkban a családdal kapcsolatos válságjelenségek viszonylag sok formában jelentkeznek az is tapasztalható, hogy bizonyos életkor elérése után mindkét nem törekszik arra, hogy házasságban éljen. Az újraházasulók már bizonyos tapasztalattal létesítenek ismét családot, és sok esetben az új párválasztásban, majd az együttélés során hasznosítják ezeket.

20. tábla

Újraházasulók arányának alakulása /48/

Év	Egyik fél sem volt házas	Előzőleg az egyik fél házas volt	mind a két
1941	82,4	12,5	5,1
1948	79,4	14,2	6,4
1952	74,2	17,4	8,4
1955	74,6	16,5	8,9
1960	73,1	15,8	11,0
1968	74,7	14,5	10,8
1970	74,5	14,4	11,1
1975	75,3	14,0	10,7
1978	72,6	15,6	11,8

A házasságkötések közül minden negyediknél legalább az egyik fél már volt házas. Az újraházasulók arányának emelkedése elsősorban a válások nagy számával függ össze. Száz házasságkötésből 1941-ben 18 esetben legalább az egyik fél már volt házas, 1952-től ez a 25-öt meghaladta. 1978-ban már 27 esetben a házasulók közül legalább az egyik fél már házas volt. 1941-hez viszonyítva 1978-ra 56 %-kal emelkedett az újraházasulók aránya. Tény, hogy napjainkban három elvált férfi közül kettő, és öt elvált nő közül három újra-házasodik a férfiak 44 %-a, a nők 34 %-a már a válást követő egy éven belül.

4. A válás alakulása

A válások számának és gyakoriságának rohamos emelkedése világjelenség. E jelenség helyes értékelése megköveteli, hogy néhány ország válási statisztikájával összehasonlítást tegyünk.

A 21. tábla jól szemlélteti, hogy a válások gyakoriságának növekedése nem egyetlen és nem is néhány ország sajátossága, hanem valamennyiő, ahol a házasság törvényes felbonthatóságának elvét és gyakorlatát hosszabb idő óta alkalmazzák.

Az utóbbi négy évtized alatt a jelzett országok mindegyikében emelkedett a válások lakossághoz viszonyított aránya.

Anélkül, hogy a válás hazai problémáit kicsinyíteni akar-nánk, megállapítható, hogy nemzetközi méretekben érvényesülő tendencia a válás gyakoriságának növekedése.

A válás gyakoriságának növekedése nagyobb vagy kisebb arányokban, kisebb vagy nagyobb intenzitással végbement és végbe fog menni az ipari fejlettség bizonyos szintjén túljutott valamennyi országban. /50/

21. tábla

A válások gyakoriságának nemzetközi
összehasonlítása /49/

Ország	1000 lakosra jutó válások száma					Minősítés a legutóbbi adat alapján
	1935	1950	1960	1970	1973	
USA	1,7	2,6	2,2	3,5	4,4	
Szovjetunió	-	0,4	1,3	2,6	2,8	
Dánia	0,8	1,6	1,5	1,9	2,7	Szélsőségesen magas
Magyarország	0,6	1,2	1,7	2,2	2,4	
NDK	0,8	2,7	1,4	1,6	2,3	
Csehszlovákia	0,5	1,1	1,1	1,7	2,0	
Svédország	0,4	1,1	1,2	1,6	1,9	Magas
Finnország	0,4	0,9	0,8	1,3	1,8	
Kanada	0,1	0,4	0,4	1,4	1,5	
Ausztria	0,1	1,5	1,1	1,4	1,3	
NSZK	0,8	1,6	0,8	1,2	1,3	
Bulgária	0,2	0,8	0,9	1,2	1,3	Közepes
Svájc	0,7	0,9	0,9	1,0	1,2	
Lengyelország	-	0,4	0,5	1,1	1,1	
Hollandia	0,4	0,6	0,6	0,8	1,1	
Jugoszlávia	0,3	1,1	1,2	1,0	1,0	
Norvégia	-	0,7	0,7	0,9	1,0	
Franciaország	0,5	0,9	0,7	0,8	0,9	Alacsony
Belgium	0,3	0,6	0,5	0,7	0,9	
Románia	0,6	1,5	2,0	0,4	0,7	
Portugália	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	

22. tábla

A válások számának és arányának alakulása

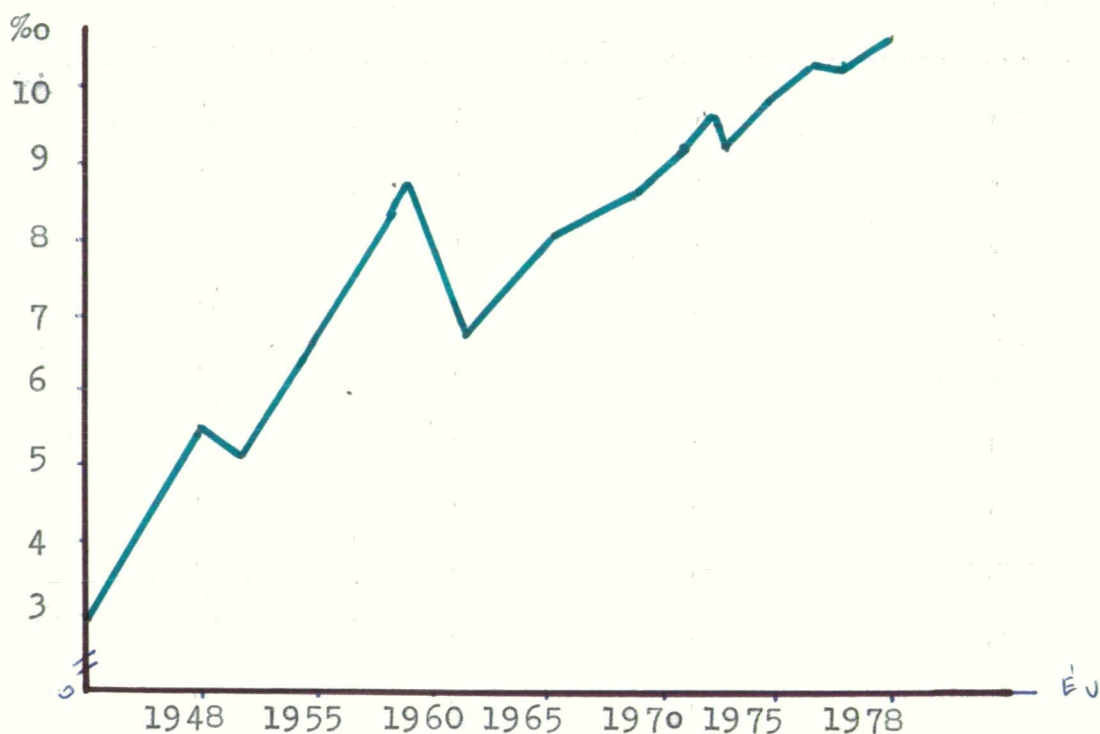
Magyarországon /51/

1938-1978.

Év	Válások száma	1000 lakosra	1000 fennálló	1000 házasság-
			j u t ó	v á l á s
1938	5.754	0,6	2,8	77,5
1948	11.058	1,2	5,3	113,2
1950	11.263	1,2	5,0	106,0
1955	15.989	1,6	6,5	155,2
1958	14.916	1,5	5,9	163,1
1959	21.927	2,2	8,7	242,8
1960	16.590	1,7	6,5	187,3
1965	20.363	2,0	7,7	227,2
1970	22.841	2,2	8,4	236,4
1971	23.560	2,3	8,6	250,1
1972	24.190	2,3	8,8	247,6
1973	25.354	2,4	9,2	249,5
1974	24.517	2,3	8,8	245,3
1975	25.997	2,5	9,3	250,5
1976	27.075	2,6	9,6	269,5
1977	27.167	2,6	9,6	280,0
1978	28.407	2,7	10,1	307,3

10. ábra

A válások arányának alakulása
1000 fennálló házasságra jutó válás
1938-1978

Nem lehet megállapítani, hogy egy-egy évben hány házasság bomlik fel, mert a házasságok felbomlása végbemegy törvényesített és a törvényesítést mellőző különélés formájában is. A ténylegesen felbomlott, de törvényesen fel nem bontott házasságokról nincsenek ismereteink.

A válások számának és arányának alakulása a 22. táblából, valamint a 10. ábrából jól látható; tendenciájában emelkedő. A válások "csúcs"-évei közül is kitűnik az 1959-es év 8,7 %-os válási arányával, ami másfélszerese

az előző évinek.

A válások száma négyszerese, aránya pedig háromszorosa az 1938. évinek. A válási arány 1960-tól az 1959-hez képest visszasett és folyamatosan emelkedve 1972-ben elérte, illetve meghaladta az 1959. évi rekord szintet. 1974-ben kismérvű visszaesés következett be 1973-hoz képest. 1974-től a "rekord" válási arányszám állandósult, folyamatos emelkedése mellett az 1978-as év újabb "csúcs"-év 10,1 %-os 28.400 válási aránnyal, illetve számmal. 1948-hoz viszonyítva 1978-ra a válások száma több mint kétszerezésre, a válások aránya majdnem a kétszerezésre emelkedett. Más összefüggésben világítja meg a válások rendkívül magas gyakoriságát a házasságkötésekhez viszonyított arányuk. Az ezer házasságkötésre jutó válás 1948-hoz viszonyítva 1978-ra majdnem háromszorosára emelkedett.

A válás gazdasági-társadalmi háttere, amely a magyar gazdaság jellegét a társadalom osztály- és rétegszerkezetét átalakította, befolyásolja a válások arányának növekedését. A legsokoldalúbban az iparosodás hatott az ország életére, amely igényli az urbanizációt, a nők tömeges munkába állását, további fontos összetevője a válás társadalmi hátterének. A válás száma és a felnőtt népességbeli aránya Budapesten 10 %, községekben 3,5 %, a városokban 5,5 %. /52/

Amit ezek a számok valószínűsítenek; az urbanizáció más-más szintjén lévő lakosság válási hajlandósága erősen eltérő, a nagyvárosi lakosság eszméileg és gyakorlatilag is eltávolodik a házasság felbonthatatlanságának ítéletétől.

A gyorsított iparosítás igényelte a nők munkába állását, ennek az igénynek a kielégítését segítették elő az egyéni és a társadalmi tudatot egyaránt alakító tényezők, mint a nemek egyenjogúságának közjogi deklarációja, a nők gazdasági emancipációja, közéleti érvényesülésük, szabad pályaválasztásuk. A sokféle külső és belső készítés hatására a női munkavállalás nagy lendületet vett, olyan tömegessé vált, mint történelmünk során sohasem. A nők tömeges munkába állása a válás legfontosabb gazdasági-társadalmi háttere. A tömeges és állandó női munkavállalásnak ellentmondó következményei támadtak. Egyrészt nagy léptekkel előrevitt bennünket az évezredek nemek közötti egyenlőtlenség csökkentésében, másrészt nagy feladatokat rótt a nőkre.

A felszabadulás után két lényeges folyamat játszódott le; a hatalmi viszonyok változtak, gyökeres változás következett be a tulajdonviszonyokban. 1945 és 1957. között kicserélődtek a hatalom birtokosai, amely közvetlenül érintett sok családot. A hatalomból kikerültek társadalmi helyzetében süllyedés, a hatalom új birtokosai

társadalmi pozíciójában, gyors emelkedés következett be. Viszonylag nagyszámú házasság felbomlásának oka lett az, hogy lényegesen megváltoztak a házasság létfeltételei ahhoz képest, amely alapján létrejött. A férj hirtelen státuszvesztése kérdéssé tette a házasságot, de a férj hirtelen státuszemelkedése azt a kérdést tette fel, a feleség képes-e lépést tartani a férjjel. A próbatétel negatív következményeit mutatják az 1946-50. és 1957-59-es válási arányok emelkedései. /22. tábla/

Jelentős hatást gyakorolt a házasságok stabilitásában a tulajdonviszonyokban bekövetkezett változás, amely 1945 és 1965. között több szakaszban és erős megrázkódtatások között zajlott le. A kisipar kollektivizálásáig, a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig a családok nagy része önálló kisvállalkozás volt. Ez képezte a házaspárok által létrehozott család gazdasági alapját. A mezőgazdaság kollektivizálása megszüntette, illetve a háttáji gazdaságra szűkítette a család termelői tevékenységét, kiváltója lett a válási arányok növekedésének.

A házasságok korösszetételben bekövetkezett változásokat tükrözi az elváltak kor szerinti vizsgálata.

23. tábla

25 éven aluliak aránya az elváltak között /53/

Év	25 éven aluliak aránya az elváltak között %	
	f é r f i	n ő
1938	2,2	13,9
1948	4,4	14,1
1960	7,3	21,1
1973	12,0	26,6
1978	12,4	25,5

Az elvált férfiak közül az 1948. évihez képest a 25 éven aluliak aránya 1978-ra majdnem háromszorosára növekedett, az ugyanilyen korú nőké másfélszeresére. Az összes elvált nők negyedét a 25 éven aluliak teszik ki. A házasságok stabilitásának jellemzője a felbontott házasságok tartama.

24. tábla

A válások megoszlása a házasság időtartama szerint /54/

Házasság időtartama	Százalékos megoszlás				
	1938	1960	1970	1975	1978
1 évnél rövidebb	3,2	2,5	2,8	3,2	3,1
1 év	7,2	6,5	7,9	8,2	7,8
2 év	7,3	7,2	8,8	8,8	8,8
3 év	8	7,7	8,5	8,3	8,4
4 év	7,2	7,5	7,7	7,5	7,5
5- 9 év	29,7	31,2	25,2	26,3	26,3
10-14 év	22,1	16,6	15,4	13,3	15,3
15-19 év	8,6	8,2	11,0	10,3	9,2
20 év és hosszabb	6,7	12,6	12,7	14,1	13,6
	100	100	100	100	100

A 0-4 évig tartott házasságok felbontása a vizsgált időszakban a 30 %-ot meghaladta, 1978-ra az 1938-as megoszláshoz viszonyítva emelkedett. A közepes és hosszú idő óta fennálló házasságok /5-19 év/ tartósabbnak bizonyultak. A válások az 1938. évi 60,4 %-ról 1978-ra 50,8 %-ra csökkentek. A nagyon hosszú, 20 évnél vagy régebb óta fennálló házasságok az 1938. évhez képest kétszeresére emelkedtek.

A válások a legnagyobb konfliktust a gyermekek sorsában okozzák. Éppen ezért feltételezhető, hogy a gyermekek sorsa a szülőket a válással kapcsolatos mérlegelésre készíteti.

25. tábla

A válások megoszlása a gyermekek száma szerint /55/

Gyermekek száma [#]	A válások megoszlása /%/			
	1960	1970	1973	1978
0	44,9	38,8	39,3	32,7
1	33,6	37,8	38,3	38
2	14,7	16	16,4	22,3
3	4,4	4,6	3,9	4,6
4-x	2,4	2,8	2,1	2,4
Ö s s z e s e n :	100,0	100,0	100,0	100,0

[#] 1960 évben a házasság tartama alatt született összes életben levő gyermekek száma, 1970. évtől az elvált házaspártól származó összes életben levő gyermekek száma, függetlenül a házasság jogi időtartamától.

Ha a válások megoszlását a gyermekek száma szerint vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a gyermekek számának a felbontott házasságban a feltételezetténél kisebb a súlya. 1960-ban a felbontott házasságok 44,9 %-a volt gyermektelen, míg 1978-ban 32,7 %-a. 1978-ban a válások 67,3 %-ában volt gyermek. A gyermekes házasságok válási arányának növekedése ellenére a házastársak annál kevésbé válnak szét, minél több a gyermek. Ezt igazolja a három- és többgyermekes családok válási aránya, mely 1960-ban 6,8 %, és az 1978. évben 7 %. Tény, hogy 1960-ban a gyermektelenek válási aránya 44,9 %, amely 1970-re csökken. Majd 1973-ban 0,5 %-kal ismét emelkedik és 1978-ra újra csökken. A gyermekesek válási aránya 1960-ban 55,1 %, mely 1978-ra 67,3 %. A növekedés 12,1 %-os. Ugy tűnik tehát, hogy a szülőket a gyermekek nem befolyásolják a válás melletti döntésben.

Több jogszabály született a házasságfelbontással kapcsolatban, melyek elősegítették vagy gátolták a válást:

- Az 1945-ben született miniszterelnöki rendelet nagymértékben megkönnyítette a válást, lehetővé tette a közös megegyezésen alapuló házasságfelbontást.
- Az 1952-ben a házasságról alkotott új törvény célja a válások számának csökkentése volt.
- 1974. évi családjogi törvény módosítása ismét bevezette a közös megegyezésen alapuló házasságfelbontást, feltéve, hogy a közös gyermekekre, vagyona vonatkozó kérdésekben megegyeztek.

5. Születések alakulása

A felszabadulás óta a népesség szaporodását döntően a természetes szaporodás határozta meg.

26. tábla

A születések számának alakulása /56/

1945-1978

Év	Élveszületések száma ezer fő	aránya ezer lakosra	Év	Élveszületések száma ezer fő	aránya ezer lakosra
1945	169	18,7	1961	140	14
1946	169	18,7	1962	130	12,9
1947	187	20,6	1963	132	13,1
1948	192	21	1964	132	13,1
1949	190	20,6	1965	133	13,1
1950	196	20,9	1966	138	13,6
1951	191	20,2	1967	149	14,6
1952	186	19,6	1968	154	15,1
1953	207	21,6	1969	154	15
1954	223	23	1970	152	14,7
1955	210	21,4	1971	151	14,5
1956	193	19,5	1972	153	14,7
1957	167	17	1973	156	15
1958	158	16	1974	186	17,8
1959	151	15,2	1975	194	18,4
1960	146	14,7	1976	185	17,5
			1977	178	16,7
			1978	168	15,7

Az ezer lakosra jutó születések arányának alakulása 1945-1978.

A felszabadulás óta eltelt 33 év alatt egyetlen demográfiai változó sem módosult annyiszor, sokszor ellentétesen, mint a születési arányszám. Jól szemlélteti a születések számának és arányának alakulását a 26. tábla és a 11. ábra.

A születési mozgalomra a XX. századra csökkenő trend a jellemző, ez nagy általánosságban a II. világháború utáni időszakokra is jellemző. Amíg azonban a két világháború közötti időszakban a születési arányszám csökkenése csaknem folyamatos, addig az 1945 utáni időszak születési trendjében több egymástól élesen elválasztható korszakot különböztethetünk meg:

- 1951-52-ben kisebb születési arányszám csökkenés következett be, az arányszám 20,2-19,6 ‰ volt.
- A születési arányszám a II. világháborúban elmaradt születések pótlására kismértékű emelkedést mutat 1947-1950. között a születési arányszám 20,6-21 ‰ között stabilizálódott.
- Az adminisztratív jellegű születésszabályozás /1004/1953. sz. Mt. határozat/ következtében 1953-ban jelentősen növekedett a születési arányszám. 1954-ben elérte a 23 ‰-et, a felszabadulás utáni időszak legmagasabb értékét.
- Részben az előző évek népesedéspolitikai intézkedései hatására az előrehozott születések elmaradása miatt, részben a művi vetélések legalizálásának hatására megindult a születések számának előbb lassú - 1956-ban 19,5 ‰ arány - majd zuhanó esése.

A mélypontot 1962-ben érte el 12,9 %-kal, amely 34 %-kal alacsonyabb volt, mint az 1956-os szint. Ez olyan időszakban történt, amikor a nemzeti jüvedelem és a fogyasztás növekedése jelentős volt, az életviszonyok minden tekintetben érezhetően javultak.

- 1963. évben a születési arányszámoknak lassú emelkedése következett be, majd évekig tartó 13,1-13,6 %-os szinten történő stagnálása, 1966-ig.
- A családok érdekében tett intézkedések hatására /1967-ben bevezetett gyvs/ megindult a születési arányszámok lassú emelkedése, amelyet 1967 és 1973 között a születési arányszámok 15 % körüli stagnálása követett.
- 1973. februárban az MSZMP KB Politikai Bizottsága határozatot hozott a népesedési helyzetünkről, a népesedéspolitikai feladatainkról.

A Politikai Bizottság hazánk népesedéspolitikai helyzetének alakulását nagy fontosságú nemzeti és társadalompolitikai ügynek tekinti. A helyzet elemzése alapján rövidebb és hosszabb távú intézkedési terv kidolgozását határozta el.

A komplex népesedéspolitikai irányelvek gyors megvalósulásaként és a szülőképes korú nők arányának emelkedése eredményeként 1974-re jelentősen növekedett a születési arányszám. 1975-ben a 18,4 %-os születési arányszám 1957. óta a legmagasabb értéket érte el.

- 1976-1978. között a születési arányszámok fokozatosan csökkentek, 1978-ban 15,7 ‰, újra az 1974. előtti szintre esett vissza. A csökkenés összefügg részben a szülőképes korba jutó nők alacsonyabb részarányával, részben az 1974-1976-os időszakok előrehozott születéseivel.

A magyar születési arányszámok 33 éves változását vizsgálva a többi európai országokhoz viszonyítva is sajátos képet mutatnak. /57/ Ha az európai országok II. világháború utáni trendjét vizsgáljuk, az országokat három csoportba sorolhatjuk. Magyarország azonban ezek egyikébe sem illeszthető be, mert születési tendenciája egészen egyedülálló:

- Az európai országok zömében a születési arányszám alakulását olyan trenddel jellemezhetjük, ahol a II. világháborút követő magasabb születési arányszámot előbb lassuló, majd gyorsuló csökkenés jellemez.
- Az országok másik csoportjában hullámzó sort találunk, amelyet az jellemez, hogy a II. világháború utáni időszak viszonylag magasabb születési arányszámát az ötvenes évek elején - közepén - születésszám csökkenés, majd ismét kisebb emelkedés követett. Nagyrészt a hatvanas évek első felében, végül a legutolsó néhány évben a születési arányszám ismét csökkent.
- Az országok harmadik csoportjában a II. világháború után előbb folyamatosan csökkent a születési arányszám, majd a legutóbbi néhány évben a mélypontot növekedés követte.

Nálunk mindezekkel szemben - a 11. ábra jól szemlélteti - a születési arányszám előbb lényegesen növekedett, majd erősen csökkent, ezt követően magasabb értékben stagnált, majd gyorsan emelkedett és ismét csökkent.

6. Családok nagyságának és összetételének alakulása

A családot, mint társadalmi jelenséget a társadalmi folyamatok alakítják. Ezek a folyamatok eredményezik a belső tartalmi strukturális és funkcionális változásokat a családban még akkor is, ha a jelenség külső megjelenési formájában változatlanoknak tűnik. A társadalmi-gazdasági tényezők hatására már évtizedekkel ezelőtt megkezdődött a családok nagyságának egyre gyorsabb ütemű zsugorodása. Az 1930. évi népszámlálás alapján a családnagyság 3,8 fő, 1949-ben 3,4 fő, majd az utóbbi években 3 fő. A magyar társadalomban az egygyermekes család lett a tipikus.

27. tábla

A családok összetétele /58/

Családtípus	A családok százalékos megoszlása		
	1949	1960	1973
Házaspár			
gyermek nélkül	26,8	30,8	34,1
gyermekkel	60,3	55,8	56,3
Együtt	87,1	86,6	90,4
Egy szülő gyermekkel			
anya gyermekkel	11,2	12,2	8,4
apa gyermekkel	1,7	1,2	1,2
Együtt	12,9	13,4	9,6
Családok összesen:	100,0	100,0	100,0

A családok összetételében lényeges változás nem történt. A családok 90 %-a házaspárból áll és 10 %, ahol egyedülálló szülő él gyermekkel. 1949-hez képest 30 %-kal nőtt a gyermektelen házaspárok aránya, tehát a családok egyharmada él gyermek nélkül. Az olyan családok aránya, ahol egy szülő él gyermekkel, csökkent annak ellenére, hogy a válások aránya többszörösére emelkedett. A családok nagysága elsősorban a családban élő gyermekek számától függ. Természetes, hogy a családnagyság csökkenésében a legnagyobb szerepe a születési arányszám csökkenésének van.

28. tábla

Gyermekek száma a családban /59/

Gyermekszám	A családok százalékos megoszlása			
	1949	1960	1973	1978
0	26,8	30,8	34,1	34,3
1	31,7	34,7	35,8	36,1
2	21,8	21,6	22,8	23,0
3	10,2	7,8	4,9	4,8
4	4,8	2,9	1,4	1,0
5-x	4,7	2,2	1,0	0,8
Ö s s z e s e n :	100,0	100,0	100,0	100,0

A gyermekek számának csökkenése a családban visszavezethető az születési arányszám csökkenésére, a házassági mozgalomban bekövetkezett változásra, az átlagos élettartam növekedésére.

- Az ezer lakosra jutó születési arányszám 1955-től jelentősen csökkent a hatvanas években, majd az 1970-es évek elején 13 ezrelék és 15 ezrelék körül stagnált. 1974-től indult meg a születési arányszám emelkedése, csúcspontját 1975-ben érte el 18,4 %-kal. Csökkent a családokban élő gyermekek száma éppen az 1956-tól 1974-ig tartó alacsony születési arányszám miatt. Ez a csökkenés közrejátszott abban, hogy emelkedett azoknak a családoknak az aránya, ahol nincs, illetve egy gyermek van a családban. Oka, hogy a többség számára a kívánatos életmód a családlétszám korlátozásával gyorsabban biztosítható.
- A II. világháború után megélénkült a házasságkötési mozgalom és változott a házasságralépő fiatalok átlagos életkora. Fiatalabb korban többen kötöttek házasságot, mint a két világháború között. Ugyanakkor megnövekedett az idősebb korban kötött házasságok száma is. Ez a két tényező a családok nagyságára csökkenően hatott, mert a fiatal házaspárok korábban kiváltak szüleik családjából, ahol így a családnagyság csökkent. Az új családban viszont esetleg koruk, vagy éppen tanulmányaik miatt későbbre halasztották a szülést, és ez szintén a családnagyság csökkenése irányába hatott. Az idősebb korban kötött házasságok növekedése, a gyermekek már nem szülő házaspárok számát emelte, mely szintén a családnagyság csökkenése irányába hatott.
- Jelentősen csökkentette a családnagyságokat és a gyermek nélküli családok arányát növelte az átlagos élettartam

meghosszabbodása. Több olyan idősebb gyermektelen házaspár él, ahonnan a gyermekek az új családalapítással a családból kiléptek, ill. kiváltak.

A népesedéspolitikai intézkedések hatásának biztató jelei arra mutatnak, hogy a családok szugorodása túljutott a mélyponton.

Az utóbbi években szakirodalomban, napi sajtóban gyakori téma a család mai szerepe és jelentősége. A vita központi kérdései, elavult-e a házasság intézménye, válságban van-e a család, és ha még nem tartunk itt, nem kell-e a nem is túl távoli jövőben ezzel számolnunk?

A házasság és a család válságára utaló külső jelek közül a két legjellemzőbb: a gyermekek számának rohamos csökkenése a családokban, és a válások növekvő aránya. Ezen kívül is a felbomló családok magas, állandóan emelkedő száma. Éppen a magas számok miatt nálunk is vita folyik a család válságának problémája körül. Kétségtelen, hogy a családról alkotott hagyományos képhez viszonyítva lényegesen változott a családok szerkezete, szerepe, funkció-rendszere. Ennek ellenére mai is a család a társadalom alapsejtje, a népesség reprodukciójának kerete, az utódok személyiségformálásának műhelye. Ez a szemlélet érvényesül népesedéspolitikánk koncepciójában is, amelyben a családok megerősítésének, a családi élet egészséges fejlődésének elősegítése központi helyet foglal el.

IV. Ö s s z e g e z é s

Kevés olyan téma van ma, amiről olyan sok szó esik, mint a családról. Miért foglalkozunk valamivel, amit "természetesnek" kellene tekintenünk, amit ma is a társadalom alapkövének tartunk? Akármerről vizsgáljuk a családot, válságjelekről olvashatunk, ugyanakkor a magyar lakosság 90 %-a él a hagyományos családtípusok valamelyikében. Az ellentmondás azonban csak látszólagos. A családok léte, alapvető szerkezeti jegyei - szélsőséges kísérletektől eltekintve - változatlanul minden ma élő társadalomban megkérdőjelezhetetlenek. Azok a létfeltételek azonban, amelyek a klasszikus polgári család - így a két világháború közötti magyar család - hordozói voltak, minden fejlett társadalomban lényegesen átalakultak. A szocialista társadalomban még inkább megváltoztak, és ezek között legdőntőbb a társadalmi-gazdasági környezet átalakulása. A tudományos-technikai forradalomba átvezető iparosodás következtében Magyarország agráripari országból ipari-agrár ország lett, az extenzív iparfejlesztést intenzív iparfejlesztés követte. Az iparosodás következménye az urbanizáció, 1979. január 1-én az ország népességének 53,8 %-a a fővárosban és városokban él. Megváltoztak a tulajdonviszonyok, általánossá vált az egytípusú szocialista tulajdon. A szocialista mezőgazdaság az 1960-as évek elején uralkodóvá vált. A mezőgazdaság-

ban tért hódít az iparszerű nagyüzemi termelés. A szocialista családi élet szempontjából történelmi jelentőségű eredmény a mezőgazdaság szocialista átszervezése, amely csökkentette a mezőgazdasági népességet és a családok jelentős részét heterogén összetételű ipari-mezőgazdasági családdá tette. Létrehozta a szövetkezeti közös tulajdon és a háztáji gazdaság egységét, csökkentette - de nem számolta fel - a családok termelési funkcióit. A családok termelési funkciója jelentős részét a nőkre hárította, mivel a férfiak döntően az iparba kerültek. A szocialista mezőgazdaság eltörölte azt az évszázados problémát hazánkban, hogy a vagyonkülönbség milliók családi boldogságát akadályozta, vagy tette tönkre.

Megváltozott a magyar társadalom osztályszerkezete, vezető osztály a munkásosztály lett, szövetségben a parasztsággal. Átalakult a proletariátus jellegzetes arculata, a volt agrárproletár réteg eltűnt, a munkásosztályon belül a legjelentősebb réteg az ipari munkásság lett. Megváltozott a parasztság arculata, a kisárutermelő parasztságból szövetkezeti parasztság alakult ki.

A két világháború között már megkezdődött a nők munkába állása, de tömeges munkavállalásuk napjaink jellemzője. A változást minőségi oldalról jellemzi, hogy nőtt a szakképzett nők száma és aránya, növekedett a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma és aránya.

A továbbfejlődés a jövőben is kívánatos, ezért a XII. kongresszus határozata leszögezi: "Megkülönböztetett gondot kell fordítani a nők szakképzettségének emelésére. Vezető posztokon és a választott tisztségekben növekedjen a nők aránya." /60/

Hazánkban a lakosság életszínvonala a szocializmus építése során egyre javult, fokozódó mértékben hódított tért a szocialista életmód.

Az MSZMP XII. kongresszusa megállapította: "A szocializmus építésének legutóbbi két évtizedére, visszatekintve azt látjuk, hogy az ország lakossága anyagiakban és szellemiekben jelentősen gyarapodott. 1960 óta a lakosság fogyasztása és az egy főre jutó reáljövedelem több mint kétszeresére nőtt. Felépült mintegy másfél millió lakás. Az ország lakosságának csaknem a fele új otthonba költözött. Általánossá vált a háztartási gépek; mosógép, porszívó, hűtőszekrény, ... Csaknem minden negyedik családnak van gépkocsija." /61/

A társadalmi, gazdasági változásokat a tudat változása azonban csak fáziskéséssel követte, ezért a XII. kongresszus a szocialista tudat fejlesztését további feladatként hangsúlyozta: "A marxizmus-leninizmus elméletével felfegyverkezett, a dialektikus materializmus világnézetét valló és tudományos módszerével dolgozó pártunk, az MSZMP mindig a szocializmus építés nélkülözhetetlen feltételének tekintette az eszmei, ideológiai munkát, a társadalom műveltségi színvonalának emelését, a szo-

cialista erkölcsi normák és életmód kialakítását és fejlesztését." /62/

A társadalmi tudatban eddig bekövetkezett változások - a fáziskéséstől eltekintve - jelentősek és a következőkkel jellemezhetők:

- Kialakulóban van a szocialista életfelfogás, mely a társadalom tagjaiban az értékek és érdekek gyökeres megváltoztatását eredményezte. A társadalom tudatosan formálja és alakítja a jövőben is - a közgondolkodást.
- Elfogadottá vált a racionális életszemlélet. A valóság szerepe a társadalom életében és az emberek gondolkodásában is elvesztette jelentőségét, hatása az emberi kapcsolatok - és legfőképpen a házasság, család - vonatkozásában számottevő, minőségi átalakulást eredményezett.
A családokon belül általánossá vált annak felismerése, hogy a termelés megelőzi, meghatározza a fogyasztást.
- Szélesedett a közélet és magánélet egymástól nem független megítélése, az egyéni boldogulás útjának a társadalmi fejlődéssel történő összehangolása, egyeztetése.
- A szocialista együttélés normáinak érvényesülését adott esetben a társadalom jogi szabályozással is kikényszeríti.

A társadalmi tudatban bekövetkező változásoknak az egyéni tudatban történő meggyökereztetése, elfogadtatása, a szocialista közgondolkodás általánossá tétele a jövőben is következetes és tudatos nevelőmunkát igényel, melyet a XII. kongresszus ismételten megerősített és aláhúzott. "A társadalomban zajló lényeges változások, a környezetünkben és lehetőségeinkben, szokásainkban, életvitelünkben, értékeinkben lassabb vagy gyorsabb módosulások, emberi kapcsolataink változásai átalakítják a családi intézmény tradicionális tartalmát és formáit, de a család egyben kiinduló kerete és intézménye lesz a változó emberi viszonyok és értékek terjesztésének, elterjedésének és rögzítésének." /63/

Miben mutatkozik meg a család változása? - A leglényegesebb és legdöntőbb változás a nők tömeges munkába állása, ezzel a nő helye és szerepe megváltozott a családban, de megváltozott a férfi és a nő kapcsolata is. A társadalmi haladás egyik nagyon fontos kérdése a nő és a férfi társadalmi kapcsolata. A nő bekapcsolódása a társadalmilag szervezett munkába azért vált ki érdeklődést, mert új megvilágításba helyezi az utódok létrehozásának és nevelésének egyéni és társadalmi feladatait. A szocialista társadalmi gyakorlat bizonyítja, hogy az anyaság nem elmentés a társadalmilag megbecsült munkával. A gyermekek nevelésének problémája szorosan összefügg a nő társadalmi helyzetének változásaival, ami egyúttal a férfi helyzetének a változása is. A nő csak akkor lesz egyenjogú a férfival, ha a férfi a társadalmi, szülői, családi

hagyományos szerepkörével szakít. A társadalmi gyakorlat bizonyítja, hogy a megelőző társadalmi viszonyokból eredően még sokáig a férfiak lesznek olyan pozíciókban, amelyek a társadalom kisebb vagy nagyobb közösségeit formáló döntések hozatalára jogosítanak. A férfiaknak a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt kedvezőbb helyzete tovább élteti a közvéleményben és sokszor a férfiakban is a férfiúi felsőbbrendűség hiedelmét. Beigazolódtak Marx, Engels, Lenin a családdal kapcsolatos megállapításai a szocialista társadalomban; a szocialista társadalmi viszonyok a család új lehetőségeit, valódi értékeit bontakoztatják ki. Ezek a viszonyok kifejlődésük mértékében megadják a nőnek, a feleségnek, az anyának a tényleges egyenlőséget. Megváltozott a családalapítás feltételét képező házasság, amennyiben a vagyon szerepe, a szülő beleszólása megszűnik meghatározó tényező lenni, és ez utat nyit a szabadon választott, szerelemre és egyenlőségre épülő házassághoz. A családi kapcsolatokban erőteljesebben a pozitív érzelmek nyilvánulnak meg, a tekintélyek és az anyagi függés háttérbe szorul.

Társadalmunk a szocialista építőmunkában a nők alkotó részvételével teremt lehetőséget az emberi képességek fejlesztéséhez, a nők emberi értékeinek bizonyításához. Pártunk programnyilatkozata e kérdésben így összegezi: "Társadalmunk megszabadította a nőket a kiszolgáltatottság súlyos terhétől és megnyitotta számukra az utat az egyenjogúsághoz. Az állampolgári jogok, a foglalkoztatottság terüle-

tén, a közéleti tevékenységben, a kulturális és a családi viszonyokban történelmi jelentőségű előrehaladás történt.

"Ennek ellenére, még sokat kell tenni a nők teljes egyenjogúságának érvényre juttatásáért. A továbblépés iránya: a nők fokozódó részvétele a társadalmilag szervezett munkában, szakmai és általános műveltségük emelése, valamint a vezető funkciók betöltésében és a bérezésben még fennálló hátrányuk megszüntetése. Különösen sok a teendő a nők családon belüli helyzetével kapcsolatos maradi szemlélet megváltoztatásában. A nők teljes egyenjogúsága ösztársadalmi érdek, a szocialista társadalom fejlettségének egyik ismérve." /64/

Gyakran úgy tűnik, hogy a párt programnyilatkozatával a társadalmi gyakorlat nem mindig tart lépést. Például: gyermekápolásra, beteg gyermek gondozására csak az anya kap társadalmi kedvezményeket. Ez a gyakorlat ellentmond annak az elméletnek, mellyel hangoztatjuk, hogy a férfi apai szerepköre megváltozott. Hirdetjük, hogy a gyermeknevelés és -gondozás feladataiban az apa fokozottabb résztvállalása indokolt, szemben azzal a társadalmi gyakorlattal, melyben az apa csak kényszerhelyzetekben oldhat meg gyermeknevelő, -gondozó feladatokat, kaphat kivételesen társadalmi kedvezményeket.

Nem elhanyagolható a családban végbemenő kiegyenlítődési, egységesedési folyamat vizsgálata, mely ugyancsak a család változásának egyik mutatója. /65/ A családon belüli

kiegyenlítődés elsősorban a 25-35 éves korosztály családjainál figyelhető meg, ugyanis ennél a korosztálynál érvényesül legjobban az épülő szocializmus hatása. A házasságkötési átlagos életkor 1978-ban a férfiaknál 26,8 év, a nőknél 23,8 év volt, de ezen belül olyan szóródás tapasztalható, hogy a parasztság és munkásosztály házasságkötési életkora alacsonyabb volt, mint a szellemi foglalkozásúaké. A 25-35 évesek családjainál az anyagi életviszonyok megegyezők, főbb vonásaiban megegyező e korcsoport jövedelemszintje is. Igaz, hogy a munkás- és parasztfiatalok korábban kezdenek el dolgozni és megtakarított pénzzel is korábban rendelkeznek. Való, hogy az értelmiségi fiatalok később állnak munkába és a kezdőfizetések is alacsonyabbak, de pár év múlva elérik a szakmunkások fizetését. A harminc év körüli családoknál már kiegyenlítődnek a családok jövedelemszintjei. Jellemző, hogy magasabb jövedelemszint alakul ki az értelmiség egy részénél, a keresett szakmájú szakmunkásoknál, de ez elsősorban a középkorúak családjára jellemző.

Az anyagi viszonyok kiegyenlítődése más tényezőkkel együtt magával hozza a családi életforma, életvitel bizonyos egységesedési folyamatát. Az egységesedési, kiegyenlítődési folyamat vonatkozik a műveltségre, kultúrára is. A fiatalabb generációnak nagyobb az igénye a tanulásra, mentesek bizonyos régebbi vallási előítéletektől. Jelentős a kiegyenlítődésben a televízió és a tömegkommunikációs eszközök hatása.

Végbemegy az egységesedési folyamat a közgondolkodás területén is. Hasonlóak a nézetek a világról, társadalomról, politikáról és ez jelentkezik politikai hozzáállásban is, pl. az MSZMP XII. kongresszusa tiszteletére hirdetett társadalmi felajánlások terén egységes volt a fiatalok hozzáállása és részvétele.

Mivel a férj és a feleség is dolgozik, a családi feladatok vállalásában a demokratizmus érvényesül. A fiatal házaspároknál mind a férj, mind a feleség részt vesz a családi munkában, sokkal inkább, mint az idősebb házaspároknál. A családi munkák megosztása azonban a családok többségében ma még hagyományos. Jelentősen csak ott módosul, ahol a nő olyan munkát végez, amely a nő, a feleség számára valóban hivatást és szakértelme hasznosítását jelent.

A mai családokban jelentősen megváltoztak a családon belüli szerepek, egyrészt a demokratizálódás irányába, másrészt a jogkör tekintetében. A családon belüli tényleges viszonyoknak jelzője a családon belüli munkamegosztás, a ténylegesen elvégzett konkrét munka. E mögött azonban a családtagoknak a családban betöltött helye, a családtagok egymás közötti viszonya húzódik meg. A munkamegosztás jelzi, hogy a nemek, a generációk mennyire és miben hierarchizáltak, mennyire segítik, vagy akadályozzák az adott szerkezet, a család működését. A munkamegosztás mögött ott van, hogy a családtagok közül ki milyen munkát végez,

ki végzi a fizikai munkát, kire hárul az irányítás, ki hozza meg a döntést. Jellemző, hogy a mai családban a felelőségeknek egyre szélesebb jogköre alakult ki, amely a súlypontok eltolódását is jelenti. /66/ Ahol a nő kiegészítő háztáji gazdaságban is dolgozik, a magasabb jövedelmet a tsz-ből és a családi szervezeten alapuló termelésből is biztosítja. Ezekben a családokban a nő önállóbb, felelősségteljesebb, irányítói feladathoz jutott. Ma a heterogén parasztcsaládokban a nőt termelői szerepe, termelésirányításban betöltött helye, a férjével azonos, sőt bizonyos szempontból magasabb rangra emelte. A nő nagyobb döntési, irányítási lehetősége azonban nem hozott számára sem terhekben, sem felelősségben egyenlőbb megosztást a családban. A férj ebben a sajátos helyzetben elvesztette régi, hagyományos feladatait és felelősségét és ezzel bizonyos mértékig elbizonytalanodott a családon belüli szerepe is.

A nők azonban az új feladatok és lehetőségek mellett megtartották a régit, a hagyományosat is, így többszörös terheket vállaltak. Következésképpen a terhek a családon belül nem egyenletesen oszlanak el, a súlypontok eltolódtak, éspedig a nők hátrányára.

Jelentősen változott a családon belül a gyermek helyzete. Ma a családon belüli munkamegosztásban a gyermek helyzete teljesen más, mint a két világháború közötti kisárutermelő, agrárproletár, vagy proletár családokban volt.

A gyermekeket a szülők ma egészében kikapcsolják a családi munkamegosztásból, még a viszonylag könnyű munkáktól is megkimélik őket. /67/ A falusi családokban érzékelhető legjobban, hogy a szülők önmagukat nem kimélő életmódot folytatnak; céljuk, hogy egyrészt kielégítsék saját anyagi igényeiket, másrészt a magukénál magasabb státuszt biztosítsanak gyermekeik számára. A magukat nem kimélő felnőttek a gyermekeket kikapcsolják a családra háruló termelési és fogyasztási terhekből. Megtanítják őket önmaguk megkimélésére, feltételezve, hogy a gyermekek felnőttként más életmódot élnek. Erre a felnövekvő generációra, éppen a szülők szemléletbeni torzulásai miatt konfliktusok várnak.

A felszabadulás után a válások tekintetében jelentős változások történtek. A válás jogi szabályozása lényegesen enyhébbé vált, az eljárás pedig gyorsabb és olcsóbb lett. Csökkent a házasság felbontását ellenző vallási intézmények befolyása az emberek életszemléletére és a családdal kapcsolatos döntéseire. Társadalmilag elfogadottá vált, az "elvált" családi állapot még a nő esetében is. Az a külső kényszer, amely házasságon belül tartotta főleg a nőt, meggyengült. A válások száma és aránya magasan alakult nemcsak a felszabadulás előttihez viszonyítva, hanem nemzetközi összehasonlításban is. Milyen okok, körülmények, tényezők játszottak közre a válások számának és arányának növekedésében? Elsősorban a válások bioló-

giai háttérének kettőssége /68/: az akceleráció, és a várható élettartam növekedése. Az akceleráció a serdülés az urbanizáció hatására korábban indult meg. A testi és a nemi érés meggyorsult, hamarabb jelentkezett a fiataloknál a szexuális élet megkezdésének ösztöne. Ennek fontos része volt abban, hogy a fiatalok átlagosan 1978-ban 2,8 évvel korábban házasodtak, mint 1930-ban. /Társadalmi-gazdasági tényezők is közrejátszottak./ Mint-hogy a meggyorsult fizikai érést a szellemi, erkölcsi, érzelmi nagykorúság kialakulását, a személyiség kiforrása nem követte, így a válások egyre nagyobb hányadát - 1978-ban a 25 éven aluliak aránya az elváltak között: férfi 12,4 %, nő 25,5 % - a 25 évesnél fiatalabbak tették ki, jelezve, hogy házasságukat elhamarkodottan kötötték. A válások számának növekedésében szerepet játszott a várható élettartam meghosszabbodása is, melynek következménye volt a rossz házasságban élő középkorúak szabadulása a házasságból. A válás társadalmi-gazdasági háttérében a legradikálisabban ható tényező a nők tömeges munkába állása, amely megnövelte a konfliktusok lehetőségeit a családban. A kereső nő gazdasági függetlensége, szakmai sikere, társadalmi kapcsolatai növelték a férjtől való függetlenségét. A férjben gyakran keltett elégedetlenséget, hogy a feleség nem vagy csak nehezen tudta összeegyeztetni az otthonon kívüli munkát a háztartási, gyermeknevelési teendőkkel. További konfliktus-forrást teremtett, - amely a házasságok felbomlásához vezetett - az a tényező, hogy a nők munkavállalásával a szolgáltatások fej-

lődése nem tartott lépést. A válások okai között felsorolható még az is, hogy az emberek mindennapi gondolkodását, cselekvését egyre nagyobb mértékben uralja az individualizáció. /69/ A házaspároknak az a törekvése, hogy a családon belül is önmagukat érvényesítsék, saját életprogramjukat megvalósítsák függetlenül attól, hogy azok megegyeznek-e a házastárs és a család közös céljaival - konfliktusok forrásaivá váltak. A karrierjének csúcsára érkező férj, vagy feleség, aki kilép 15-20 éves házasságából és hátat fordít a középszerű férjnek, vagy feleségnek, az individualizáció szélsőséges megszemélyesítője. A házastársától eltérő célok és programok követése a magánéletben bizonyos idő múlva együtt járnak olyan házasságon kívüli viszonyok kialakulásával, amelynek súlya alatt a hagyományos nemi hűség fétisére épült házasságok minden esetben meginognak, az esetek jelentős részében fel is bomlanak.

Véleményünk szerint a válások magas aránya nem tekinthető negatív jelenségnek. Természetes az a folyamat, amely lejátszódott valamennyi iparosodás útjára lépett országban. Az iparosodás következménye volt az urbanizáció, a nők tömeges munkába állása, a nő emancipálódása és emancipálódási törekvése a családon belül is. A nők emancipációja, keresővé válásuk a gazdasági, és ebből következő egyéb függőségük megszüntetése, a családon belüli konfliktussal is járt és sok esetben a házasság végleges felbomlását eredményezte.

Helyeselhetjük, hogy amikor már az együttélés tart-
hatatlanná vált, a kereső nők a házasság felbontását
választották, mintsem, hogy megmérgezett légkörben él-
jenek és ebben a légkörben neveljék a gyermekeiket.
Ilyenkor a gyermekek érdeke is azt kívánja, hogy a
szülők a válást válasszák. Az viszont már nem mindegy,
hogy a szülők hogyan jutnak el a házasság felbontásá-
hoz és milyen magatartást tanúsítanak egymással szemben
a válás után. A válás végeredményben jogi aktus, amely
a korábban házasságban élő emberpár anyagi, fizikai,
érzelmi szétválását eredményezi oly módon, hogy a bíró-
ság a gyermekekről való gondoskodást valamelyik szülő-
re ruházza át. Minthogy a házasságkötés alapja mindkét
részről korábban kizárólagosan az érzelmi faktor volt,
ez jogi aktussal a válóperes tárgyalások során nem szün-
tethető meg. Az érzelmileg súlyosabban sérült fél igyek-
szik a másik részére a válást ténylegesen és jogilag is
nehezebbé tenni. A házasságból szabadulni igyekvők mo-
tivumai rendszerint gyökeresen eltérnek a volt házas-
társától és jellemző, hogy nem veszik tekintetbe az utó-
dok érdekeit sem. Ma még az a gyakoribb, hogy a válások
során - sőt, azt követően is - a volt házastársak gyü-
lölködő, gyakran inkorrekt magatartást tanúsítanak
egymás iránt, sőt, gyermekeiket is felhasználják egy-
más kijátszására, érzelmi zsarolására. Így válik a
gyermek a szülői érzelmelek ambivalenciájának ütközőjévé,
sőt, nem egyszer az emberpár indulatainak áldozatává.

Napjainkban még nem jellemző az a szülőtypus, amely válás után is egyformán érez felelősséget a gyermekek iránt. Sok idő szükséges még ahhoz, hogy a társadalmi és az egyéni tudatban is a válás és az azt követő időszak mind a volt házastársak, mind pedig gyermekeik részére a kiegyensúlyozott, értelmes élet lehetőségeit nyújtsa.

Véleményünk szerint a válás szükséges és helyes is az olyan házasságok esetében, ahol az együttélés már nem tartható fenn, vagy ahol a szülők valamelyikének magatartása veszélyezteti a gyermek nyugalmát, jövőbeni fejlődését. Az emberek tudati fejlődésének el kell jutnia arra a szintre, hogy képesek legyenek a szocialista erkölcsi normákat betartva a válás után is az egymás iránti tiszteletre, és a gyermekek megrázkódtatás nélküli felnevelésére.

A felszabadulás előtti nagycsaládhoz viszonyítva lényeges változás a ma tipikusnak értékelhető kiscsalád. A kiscsalád legfontosabb strukturális jellemzője a kisebb családtaglétszám, mely mindenképpen az iparosodásra és az iparosodással együttjáró különböző társadalmi jelenségekre vezethető vissza. E jelenségek közül is elsősorban a tömeges női munkavállalásnak van a legnagyobb jelentősége. Magyarországon tipikus lett az egy-két gyermek a családban és tipikus lett a kétnemzedékes család. Véleményünk szerint a többnemzedékes családnak számos előnye van.

Minél nagyobb a család, annál könnyebb a gyermekek nevelése, jobban felosztható a családon belüli munka. Sajnálatos, hogy a jelenleg épülő lakások nagysága nem teszi lehetővé a kettőnél több nemzedék együttélését. Születési arányszámunk a hatvanas években Európában a legalacsonyabb volt. Hazánk népesedési helyzetének alakulását vizsgálva az MSZMP XII. kongresszusa megszabja népesedéspolitikánk további feladatait: "Hazánk népesedési helyzetének alakulása nagy fontosságú nemzeti és társadalmi ügy, ezért állandó figyelmet igényel. Most ismét olyan szakaszba értünk, amikor - jórészt a hatvanas évek első felére jellemző alacsony népszaporulat következményeként - a születések száma csökken. Mindent meg kell tennünk, hogy e kedvezőtlen tendencia megváltozzék és hazánk népessége egyenletesen gyarapodjék, különösen a háromgyermekes családok száma növekedjék. A jövőben is sokoldalúan kell gondoskodni a gyermekes családokról, emelni kell a családi pótlékot - elsősorban a három- és többgyermekes családokét - és mérsékelni a fiatalok családalapításának anyagi terheit."/70/

Összegezve azokat a változásokat, amelyek végbementek a családi, házassági viszonyokban, e változások mindegyikében legdöntőbb a nők tömeges munkába állása. Mivel a nő hagyományos háziasszony-anya szerepköre megváltozott, új státusza "a dolgozó nő" megköveteli a női munka minden irányú támogatását és segítését, a családon belül és a társadalom által is. Ezt határozza meg az MSZMP XII.

kongresszusa: "A nők a társadalmi élet minden területén, a munkában, a családban, a közéletben becsülettel teljesítik feladataikat, kötelezettségeiket. Társadalmi egyenjogúságuk egyre jobban kiteljesedik, de még sok a megoldásra váró gond. Tovább kell javítani azokat a gazdasági, kulturális, tudati és jogi feltételeket, amelyek segítik a nők egyenlő esélyeinek érvényesülését. Szociális intézkedésekkel, a szolgáltatások bővítésével is könnyíteni kell a kereső foglalkozás és az anyaság együttes vállalását." /71/

A legfontosabb társadalmi segítség a "nők egyenlő esélyeinek" érvényesülése a bölcsőde és óvoda, ehhez csatlakozik a gyermekgondozási segély. A dolgozó nők kb. 70 %-a veszi igénybe a gyest, amely felerősíti azt a hagyományos szemléletet, amely szerint a gyermek, otthon, család ellátása egyértelműen a nő feladata. A gyermekgondozási segély bevezetésétől kezdődően mérsékelten haladt a bölcsődei férőhelyek számának növelése. Ez azt eredményezte, hogy sok esetben a gyermekgondozási segély létezése kényszerre vált az anya számára. Amikor egy, másfél év múlva a nő újra dolgozni menne, nem tudja gyermekét - éppen a bölcsődei férőhelyek hiányában - elhelyezni, így kénytelen gyesen maradni. A bölcsődei ellátáshoz viszonyítva az óvodai ellátás helyzete kedvezőbb, hiszen az óvodáskorú gyermekek 78 %-át tudják óvodákban elhelyezni. Lényegesen rosszabb a helyzet az iskolások napköziotthonos ellátásában és étkeztetésük megoldásában.

A munkahelyek munkarendje és a gyermekintézmények nyitvatartása nincs összhangban. Gondolunk itt pl. az ügyfélszolgálatot nyújtott munkaidőben ellátó munkahelyekre és a többműszakos munkahelyekre.

A gyermekintézmények és a gyēs mellett a női munkavállalást egyéb különböz, többnyire kedvezményes szolgáltatás is segíti. A legelterjedtebb a közüzemi étkeztetés. Az igénybevételi arány erősen szóródik, legmagasabb az értelmiségi rétegnél, ahol 90 %, a munkásoknál 30-40 %, a parasztoknál ennél is alacsonyabb. /72/

A háztartási szolgáltatást igénylő és ezt megfizetni képes családok többsége szabadidőben, ennek kulturális és egyéb felhasználásában kedvező helyzetben van. A szolgáltatások igénybevétele pénzkérdés is, de nem kizárólagosan, hiszen a pénzbefektetés megtérül a szabadidő hasznos eltöltésében. Jellemző, hogy mosásra, takarításra, egyéb, az étkezésem kívüli szolgáltatásra vonatkozó külső segítséget a városi családok együtöde veszi igénybe, míg a falusi családok igénybevételi aránya ennél alacsonyabb. Jellemző az is, hogy az alacsony képzettségű, alacsony fizetésű családok ritkán vásárolják meg a szolgáltatásokat, amelyek éppen a fizetőképesség hiányán csak lassan fejlődnek. A szolgáltatások azért is jelentősek, mert a családok feladataiból vállalnak át részt és ezzel a családok életmódjának alakulását segítik. A szolgáltatások nem megfelelő terjedése elgondolkodtató.

A szolgáltatásokhoz hasonló képet mutat a háztartási munkát segítő gépekkel való ellátottsága a háztartásoknak. A magasabb képzettségű, jobb fizetésű családok előnyben vannak a többgyermekes családokkal szemben, miután az utóbbiak éppen azokat a korszerű - és nagy értékű - háztartási gépeket és eszközöket nem tudják megvásárolni, amelyekkel a háztartási munkákat könnyíthetnék. Az automata mosógép nem azért cél sokszor erőltetett anyagi áldozatok árán is, mert szép, hanem mert mást nyújt, mint elődei. Ott lehet hagyni mosás közben, mást lehet addig csinálni. Sajnálatos, hogy éppen azok nem tudnak hozzájutni a szolgáltatásokhoz - az alacsony képzettségből eredő alacsonyabb jövedelem, vagy éppen a nagycsaládokra jellemző anyagiak miatt -, ahol az leginkább szükséges lenne.

Ma is aktuális, amit Lenin írt a kisháztartásokról és arról a harcról, amelyet a nő felszabadításáért kell folytatnunk: "A nő továbbra is házi rabszolga, minden felszabadító törvény ellenére, mert a kisháztartás elnyomja, fojtogatja, eltompítja, lealacsonyítja a nőt, odaláncolja a konyhához és a gyermekszobához... A nő igazi felszabadítása, az igazi kommunizmus csak ott és akkor kezdődik, ahol és amikor megkezdődik a tömegharc a kisháztartás ellen, vagy helyesebben amikor kezdetét veszi a kisháztartás tömeges átépítése nagy szocialista háztartássá.

Vajon elég figyelmet fordítunk-e a gyakorlatban erre a kérdésre, amely elméletileg minden kommunista számára vitán felül áll? Természetesen, nem... A nyilvános étkezdék, bölcsődék, óvodák - ezek a kommunizmus hajtásainak példái, ezek azok az egyszerű, hétköznapi, semmiféle pompát, ékesszólást, ünnepélyességet nem igénylő eszközök, amelyek valóban alkalmasak arra, hogy felszabadítsuk a nőt, valóban alkalmasak arra, hogy csökkentjük és megszüntessük azt az egyenlőtlenséget, amely a nők helyzetében a férfiakéhoz képest a társadalmi termelésben és a társadalmi életben való szereplésük terén fennáll." /74/

A nők részvétele a társadalmilag szervezett munkában, a nőkkel szemben támasztott olyan igény, hogy állandóan képezze magát, közéleti tevékenysége, helye, szerepe a családban, a háztartási munka nem megfelelő társadalmosítása, a gyás munkahelyi, szakmai és családi hátrányai, a gyermekek bölcsődei, óvodai, napköziotthonos elhelyezési gondjai, a beteg gyermek ápolása olyan vesszőfutás, amely a nőt visszatartja a sok gyermek vállalásától.

Véleményünk szerint, az alacsony gyermekszám oka döntően ebben kereshető. Társadalmunkban a szocialista családtípus kezd kialakulni. Megszilárdítását a következő eszközökkel segíthetjük elő:

- A közszféra intézményeinek, szervezeteinek és működési feltételeinek javításával a gyermekintézményektől a nők szakképzéséig.
- A családi élet feltételeinek, a lakásviszonyoknak, a munkát segítő gépeknek, szolgáltatásoknak fejlesztésével. A mindennapi élet javulásával, a házi terhek csökkenésével elősegíthetjük a családon belüli demokratikus viszonyok további fejlődését.
- A társadalom segítse elő az egyén sokoldalú fejlődését. A közgondolkodást a demokratikus gyakorlat és légkör kialakulása irányába befolyásolja.
- Következetesebben kell eltüntetni a társadalomban a nőkkel kapcsolatos előítéleteket, a keresetek megállapításától kezdve a nők vezetővé való kinevezéséig. Ezek a lépések kedvezően hatnak a mai általános szemléletre, a szocializáció folyamatát is kedvezően érintenék, így a felnövekvő fiatalok valamivel jobb szemlélettel indulnának, mint a maiak.
- Jobb, hatásosabb eszközökkel kell odahatnunk, hogy a családok mindennapi gyakorlatában oldódhassanak a konzervatív hagyományok, terjedhessenek a szocialista értékek.
- A mai és a holnap idős családjai, családtöredékei számára a társadalmi gondoskodás, szolgáltatások rendszerre nem épült ki megfelelően. Ez figyelmeztet a kérdés népgazdasági és társadalompolitikai jelentőségére.
- Fontos a családi élet szocialista normáinak megtartása, e normáknak a társadalmi közgondolkodásban való érvényesítése.

- A társadalom által nyújtott segítség természetesen nem mentesíti az egyént a morális felelősségvállalás és a saját fejlődése érdekében kifejtett erőfeszítések alól. A társadalmi tudat fejlődésével együtt lépést kell tartania az egyéni tudat alakulásának. A társadalom tagjainak magatartásukban kifejezésre kell juttatniuk a szocialista erkölcsi normákat a két nem egymáshoz való viszonyában, külsősön megbecsülésében, a gyermekek iránt érzett felelősségteljes gondoskodásban. A jövő családjá is olyan lesz, amilyenné az egyének formálják. A társadalmi környezet változása dialektikus egységet alkot a társadalom tagjainak változásával. Az egyének éreznie és értenie kell, hogy a társadalom erőfeszítései miatta és érte történnek, és ehhez tevőlegesen is hozzá kell járulnia.

A családi életre vonatkozóan iránymutatónak kell tekintenünk az MSZMP XII. kongresszusa határozatából a következőket: "Társadalmunk legkisebb, de a jelen és a jövő szempontjából döntő jelentőségű közössége a család. Nagy a szerepe a szocialista életmód formálásában, a fiataloknak az életre való felkészítésében, a különböző nemzedékek összetartásában, a közösségi együttélés normáinak erősítésében.

Stabilitása különösen fontos a gyermeknevelés szempontjából. Pártunk és államunk támogatja, s védi a család intézményét." /75/

Felhasznált irodalom

I. Bevezetéshez felhasznált irodalom

1. Marx-Engels: Német ideológia. A nőkérdésről és a családról /Kossuth Könyvkiadó 1974. 148. oldal/
2. Kulcsár Kálmán: A család ma /Uj Irás 1970. 6. sz. 52. o./
3. Morgan: Az ősi társadalom /Gondolat Bp. 1961. 56. o./
4. Kádár János az MSZMP XII. kongresszuson elhangzott vitaösszefoglaló beszéde /Népszabadság 1980. III. 28. 4. oldal/
5. Gröbl Lászlóné az MSZMP XII. kongresszuson elhangzott felszólalása /Népszabadság 1980. III. 25. 12. oldal/
6. MSZMP XII. kongresszuson Kádár János előadói beszéde /Népszabadság 1980. III. 25. 7. oldal/
7. Lukács Tibor: Szerelem, házasság, család /Kossuth Könyvkiadó 1972. 11. o./
8. V.ö.: Magyarország 1979/16. sz. Családszociológia
9. V.ö.: Magyarország 1979/16. sz. Családszociológia
10. V.ö.: Magyarország 1979/47. sz. A család köszöni, jól érzi magát
11. V.ö.: Magyarország 1980/5. sz. Esküvővel, vagy anélkül

12. V.ö. Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete /Szikra 1949., 85. o./
13. MSZMP KB PB határozata; MSZMP határozatai és dokumentumai 1971-75. /Kossuth 1979., 450. o./

II. fejezethez felhasznált irodalom

14. V. ö.: Berend T. Iván-Szuhay Miklós: Magyar gazdaságtörténet I/2. /Tankönyvkiadó 1972., 128-149. o./
15. V.ö.: Berend T. Iván-Szuhay Miklós: Magyar gazdaságtörténet I/2. /Tankönyvkiadó 1972., 141-148. o./
16. V.ö.: Berend T. Iván-Szuhay Miklós: Magyar gazdaságtörténet I/2. /Tankönyvkiadó 1972., 150-161. o./
17. Lenin: A kapitalizmus és a női munka. A nőkérdésről és családról /Kossuth 1974., 64. oldal/
18. 1. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv 1978. /KSH Bp., 12. oldal/
19. 2. tábla forrása: Hoóz István: Népesedéspolitika és népességfejlődés Magyarországon /Akadémiai Kiadó Bp. 1970., 54. o./
20. 3. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv 1978. /KSH Bp. 13. old./
21. 4. tábla forrása: Statisztikai Zsebkönyv 1948., Bp. 57. o.
22. Marx és Engels: A kommunista párt kiáltványa. A nőkérdésről és családról /Kossuth 1974., 11. old./

23. 5. tábla forrása: Statisztikai Közlemények 96. sz.
25. tábla, 244-251. o.
24. 6. tábla forrása: Hoóz István: Népesedéspolitika
/Akadémiai Kiadó Bp. 1970., 103. o./
25. A. Bebel: A nő és a szocializmus /Kossuth 1957.,
132-134. o./
26. 7. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv /KSH Bp. 1978.
74. oldal/
27. Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban.
A nőkérdésről és családról /Kossuth 1974., 61. old./
28. Lenin: A munkásnők nemzetközi ünnepe. A nőkérdésről
és családról /Kossuth 1974., 135. o./
29. 8. tábla forrása: Klinger András: Válás /Bp. 1957.,
49. old./
30. Kulcsár Kálmán: A válás és a társadalom /Bp., 1957.
85-122. o./
31. 9. tábla forrása: Statisztikai Zsebkönyv /Bp. 1948.,
58. old./
32. 10. tábla forrása: Hoóz István: Népesedéspolitika
/Akadémiai Kiadó Bp. 1970., 142. o./
33. Forrása: Demográfiai Évkönyv 1978. /KSH 272. o./

III. fejezethez felhasznált irodalom

34. V.ö.: Berend T. Iván-Szuhay Miklós: Magyar gazdaság-
történet II/1. rész /Tankönyvkiadó 1973./
- Bernás Tivadar: Magyarország gazdaságföldrajza /Tan-
könyvkiadó 1972./

35. MSZMP XI. kongresszusa /Kossuth 1975., 83-92. old./
36. Forrása: Statisztikai Évkönyv /KSH 1978., 125. old./
37. MSZMP KB irányelvei a párt XII. kongresszusára /Kossuth 1979., 11. old./
38. MSZMP KB irányelvei a párt XII. kongresszusára /Kossuth 1979., 11-12. o./
39. 11. tábla forrása: Magyarország népesedése 1955-ben /KSH/; Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 12. old./
40. 12. tábla forrása: Magyarország népesedése 1955-ben /KSH/; Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 25. old./
41. 13. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 12-13. old./
42. 14. tábla forrása: Magyarország népesedése 1955-ben /KSH/; Demográfiai Évkönyv /KSH 1965./; Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 42. o./
43. 15. tábla forrása: Magyarország népesedése 1955-ben /KSH/; Demográfiai Évkönyv /KSH 1965, 1970, 1975, 1978., 67. o./
44. 16. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 13. o./
45. 17. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 42. o./
46. 18. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 43. o./
47. 19. tábla forrása: Kulcsár-Rózsa: Házassági mobilitás. /Élet és tudomány 1978., 10. sz./

48. 20. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 57. old./
49. 21. tábla forrása: Lőcsei Pál: A házasságbomlás problémái Magyarországon. A változó család /Kossuth 1978., 89. o./
50. V.ö.: Lőcsei Pál: A házasságbomlás problémái Magyarországon. A változó család /Kossuth 1978., 88-90. o./
51. 22. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv /KSH 1965, 1970, 1975, 1978., 74. o./
52. V. ö.: Lőcsei Pál: A házasságbomlás problémái Magyarországon. A változó család /Kossuth 1978., 100. old./
53. 23. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 74. o./
54. 24. tábla forrása: Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 81. o./
55. 25. tábla forrása: Tamásy József: Házasság-válás, családalakulás. A családok és házártások össze-tétele /Demográfia 1975., XVIII. évf. 2-3. sz., 209. old./
56. 26. tábla forrása /1945-1973/ Szabady Egon: A népesség reprodukciója; a termékenység alakulása az elmúlt harminc évben. Demográfia 1975. XVIII. 2-3. sz. 167. o. /1974-78/ Demográfiai Évkönyv /KSH 1978., 94. o.

57. V.ö.: Szabady Egon: A népesség reprodukciója
/Demográfia 1975. XVIII. 2-3. sz., 169-170. o./
58. 27. tábla forrása: Tamásy József: Házasság, válás, családalakulás. /Demográfia 1975. XVIII. évf. 2-3. sz., 215. o./
59. Tamásy József: Házasság, válás, családalakulás
/Demográfia 1975. XVIII. évf. 2-3. sz., 216. o./

IV. fejezethez felhasznált irodalom

60. MSZMP XII. kongresszus beszámolója /Népszabadság, 1980. III. 25., 9. old./
61. MSZMP XII. kongresszus beszámolója /Népszabadság, 1980. III. 25., 7. old./
62. MSZMP XII. kongresszus beszámolója /Népszabadság, 1980. III. 25., 7. old./
63. H. Sas Judit: Életmód és család /Társadalmi Szemle, XXVIII. évf. 6. sz., 49. o./
64. MSZMP XI. kongresszus jegyzőkönyve /Kossuth 1975., 505. o./
65. V. ö.: Horuczi László: Az egységes dolgozói család kialakulása /Délmagyarország, 1978. 80. sz./
66. V. ö.: H. Sas Judit: Életmód és család /Társadalmi Szemle XXVIII. évf. 6. sz., 56. o./
67. V.ö.: H. Sas Judit: Életmód és család /Társadalmi Szemle XXVIII. évf. 6. sz., 54-60. o./

68. V.ö.: Lőcsei Pál: A házasságbomlás problémái Magyarországon. A változó család /Kossuth 1978., 96. o./
69. V.ö.: Lőcsei Pál: A házasságbomlás problémái Magyarországon. A változó család /Kossuth 1978., 106. o./
70. MSZMP XII. kongresszus beszámolója /Népszabadság, 1980. III. 25., 7. old./
71. MSZMP XII. kongresszus beszámolója /Népszabadság, 1980. III. 25., 9. old./
72. V. ö.: Ferge Zsuzsa: A nők a munkában és a családban. /Társadalmi Szemle XXXI. évf. 6. sz., 47. o./
73. Engels levele G. Guillaume-Schachkhoz: A nőkérdésről és családról /Kossuth 1974., 80. old./
74. Lenin: A nagy kezdeményezés. A nőkérdésről és a családról /Kossuth 1974., 118. old./
75. MSZMP XII. kongresszus határozata II/3. /Népszabadság melléklete, 1980. III. 29./

További felhasznált irodalmak és forrásmunkák

1. Engels: A munkásosztály helyzete Angliában /Kossuth Könyvkiadó 1958/
2. Marx: A tőke. Marx és Engels művei /Kossuth Kiadó 1967/
3. Marx: A válási törvény tervezete Marx és Engels művei I. köt. /Kossuth Könyvkiadó 1957/

4. Lenin: A kapitalizmus és a női munka. Lenin Összes Művei 23. köt. /Kossuth 1969/
5. Lenin: Beszéd a munkások I. Összoroszországi kongresszusán. Lenin Összes Művei 37. köt. /Kossuth Könyvkiadó 1973/
6. Lenin: A nőmunkás-mozgalom feladatairól a Szovjet Köztársaságban. Lenin Összes Művei 39. köt. /Kossuth Könyvkiadó 1973/
7. Lenin: A munkásokhoz. Lenin Összes Művei 40. köt. /Kossuth Könyvkiadó 1974/
8. Acsádi György: A falusi és városi családtervezés közötti különbségek /Demográfia 1969. XII. évf. 1-2. sz./
9. Andorka Rudolf: A család és házasság kérdései a demográfiai és szociológiai szakirodalomban /Uj Irás 1970/6./
10. Andorka Rudolf-Budai Béla-G.Kiss Judit: A család szerepe egyes deviáns viselkedésformákban. A család és házasság /Közgazdasági és Jogi Kiadó 1971/
11. Balog Miklósné: A nő helyzetének és szerepének alakulása a családban /Társadalmi Szemle 1979/5./
12. Bágyoni Attila: Szex, szerelem, család /Medicina Könyvkiadó, Bp. 1974/
13. Buda Béla: A szexualitás modern elmélete /Tankönyvkiadó Bp. 1972/
14. Cerroni: Férfi és nő a polgári társadalomban /Kossuth Könyvkiadó 1977/

15. Cseh-Szombathy László: Az elméletek jelentősége a családon belüli integrációs kapcsolatok vizsgálatában /Szociológia 1973/2./
16. Cseh-Szombathy László: A mai magyar család legfőbb jellegzetességei. A változó család /Kossuth Könyvkiadó 1978/
17. Cseh-Szombathy László: A család szerepe az öregek ellátásában és életében. Család és házasság /Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1971/
18. Gayer Gyuláné: Ásaládpolitika-családgondozás /Demográfiai Szociológiai Füzetek 1979/
19. Hirschler Imre: A nők védelmében /Medicina Könyvkiadó 1969/
20. Hoóz István: A család alapításának és megszűnésének különböző formái /Demográfiai Szociológiai Füzetek 1979/
21. Horuezi László: A család és az egyén viszonyának néhány etikai problémája /Filozófia XIII. 1972/
22. Katonáné dr. Soltész Mária: Társadalom, család, gyermek /Demográfiai Szociológiai Füzetek 1979/
23. Klinger András: A válások okaira vonatkozó vizsgálat főbb eredményei /Demográfia 1965/8./
24. Klinger András: Magyarország népesedéspolitikája /Kossuth Könyvkiadó 1974/
25. Klinger András: Magyarország népességstruktúrájának változása /Demográfia 1975/1./

26. Klinger András: Társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon /Demográfia 1961/4./
27. Komlós Sándor: A család a változó világban /Ország-Világ 1980/11./
28. Kovács Lajos: Szerelem, házasság, gyermek /Medicina 1962/
29. Kovács Judit: A nők körülményeinek alakulása a munkahelyen és otthon /Társadalmi Szemle 1969/6./
30. Koncz János: A társadalom és a család /Pártélet 1979/2./
31. Kósa Erzsébet: A szocialista családpolitika elvi és gyakorlati kérdéseire /Társadalmi Szemle 1974/3./
32. Kósa Erzsébet: Adalékok a mai magyar család generációs viszonyainak alakulásához. Család és házasság... /Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1971/
33. Kósa Erzsébet: Születésszabályozás, szexualitás, család./Világosság 1972/7. sz./
34. Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete /Gondolat kiadó Bp. 1969./
35. Kulcsár Kálmán: A család helye és funkciója a modern társadalomban. Család és házasság... /Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1971/
36. Kulcsár Rózsa: A nők társadalmi mobilitásának vizsgálata /Szociológia 1974. 2. sz./

37. Lázár István: Vitatkozva a mépesedésről /Valóság 1973/6. sz./
38. Lőcsei Pál: Felbonlott házasságú budapestiek. Család és házasság... /Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1971/
39. Lőcsei Pál: Mennyi az elvált a valóságban? /Kortárs 1965/10. sz./
40. Lőcsei Pál: Párkapcsolatok a mai Budapesten /Uj Irás 1979/6./
41. Lőcsei Pál: A társtalanság problémái Budapesten /Kortárs 1971/12. sz./
42. Dr. Márton Zoltán-Pallós Emil: A halandóság alakulása /Demográfia 1975/2-3./
43. Márkus Mária: A család szocializációs funkciójának és modelljének változásáról /Szociológia 1974/2./
44. Márkus Mária: A nő helyzete a munka világában /Kortárs 1978/2./
45. Méhes Gábor: Család a szociológus szemével /Ország-Világ, 1980/11./
46. Miltényi Károly: Népesedéspolitikánk alakulása /Demográfia 1975/2-3. sz./
47. Molnár László: A nők életútja /Társadalmi Szemle 1978/8. sz./
48. Pálos Miklós: Hűtlenül/Magyarország 1980/14./

49. Pongrácz Tiborné: A csecsemőhalandóság alakulása /Demográfia 1975/233./
50. Pongrácz Tiborné-S. Molnár Edit: Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvéleménykutatás /KSH 1976/
51. H. Sas Judit: Életmód és család /Akadémiai Kiadó Bp. 1976/
52. H. Sas Judit: R riportok a családról /Szociológia 1973. 2. sz./
53. H. Sas Judit: "Egy napom 10 év múlva" /Társadalmi Szemle 1975/2. sz./
54. H. Sas Judit: A nagycsalád jellegzetességei. A változó család /Kossuth Könyvkiadó 1978/
55. H. Sas Judit: A nő és a férfi a családban és a társadalomban /Társadalmi Szemle 1979/5. sz./
56. Szabady Egon: A magyar családok életének demográfiai ciklusai /Demográfiai-Szociológiai Füzetek 1979/
57. Turgonyi Júlia: A nő és a munka. /Társadalmi Szemle 1975/10/
58. Turgonyi Júlia: A nő munkájának néhány elvi kérdése /Társadalomtudományi Közlemény 1972/1./
59. Turgonyi Júlia: Főhivatású anyaság vagy teljes emberi élet /Társadalomtudományi Közlemények 1973/3./
60. Varga Károly: Házassági kohézió az időmérleg tükrében. Család és házasság... /Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1971/

61. Vukovics György: A magyarországi házassági mozgalom néhány jellegzetessége /Demográfia 1979/3. sz./
62. Zdravorniszlov: A szociológiai kutatások módszertana /Kossuth Könyvkiadó 1973. Bp./

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	1
II. Magyarországi családi és házassági viszonyok alakulása a két világháború között	13
1. Magyarország társadalmi-gazdasági viszonyai 13 Ipar fejlődése és szerkezeti változásai ...	13
Mezőgazdaság fejlődése	15
A magyar társadalom szerkezete	16
2. A népesség növekedése, területi és nemek szerinti megoszlása	18
3. Házasságkötés alakulása	23
A városi és falusi népesség házasságkötési mozgalma	26
A házasulandók kor szerinti megoszlása	26
A vőlegények számának alakulása korcsoport- onként	27
A vőlegények kor megoszlása társadalmi ré- teg szerint	28
4. A válás alakulása	30
5. Születések alakulása	35
Születési arányszámok foglalkozási főcso- portonként	36
III. Magyarországi családi és házassági viszonyok alakulása a felszabadulástól napjainkig	41

1. Magyarország társadalmi-gazdasági viszonyai	41
Ipar fejlődése és szerkezeti változásai	41
Mezőgazdaság fejlődése	43
A magyar társadalom osztályszerkezete	44
2. A népesség növekedése, területi és nemek szerinti megoszlása	48
3. Házasságkötés	53
Városi és falusi népesség házasságkötési mozgalma	55
Házassági életkor alakulása	58
Házasságkötések a házasuló nők korcsoportja és osztály-rétegtagozódása szerint	63
Ujraházasulók számának alakulása	66
4. A válás alakulása	68
5. Születések alakulása	78
6. Családok nagyságának és összetételének alakulása	83
IV. Összegezés	87
Felhasznált irodalom	109